

PANLIPUNANG PAGBABANGHAY: PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN¹

ni Clemen C. Aquino

Mula sa naunang pagsasanay sa disiplina ng sosyolohiya, ang papel na ito ay bahagi ng kasalukuyang pag-aaral na pinamagatang *Panlipunang Pagbabanghay: Pagbabalangkas ng Paksain at Kaparaanan ng Pag-aaral*. Nililinaang dito ang magkaakibat na substantibo at metodolohikal na usapin ng pananaliksik na nakatuon sa sariling lipunan. Itinuturing na isang nagpapatuloy na proyekto, hinalaw mula sa pag-aaral na ito ang ilang piling paksain na may kaugnayan sa Sikolohiyang Pilipino at sa tema ng kumperensyang *Sikolohiyang Pilipino: Kahapon, Ngayon, at Bukas* noong 2011.

Sa artikulong “Mula sa Kinaroroonan: Kapwa, Kapatiran at Bayan sa Agham Panlipunan,” aking unang inilahad ang panlipunang pagbabanghay bilang “pag-aaral ng panlipunang organisasyon, integrasyon, at kabuuan” (Aquino 4). Nagturo ako ng kursong *Social Organization* sa di-gradwadong programa noong Unang Semestre, 1999-2000 sa unang pagkakataon at ginamit ito upang bigyan ng kaukulang-pansin ang mga pag-aaral sa agham panlipunan na tumatalakay sa mga usaping kaugnay ng panlipunang organisasyon sa kontekstong Pilipino.

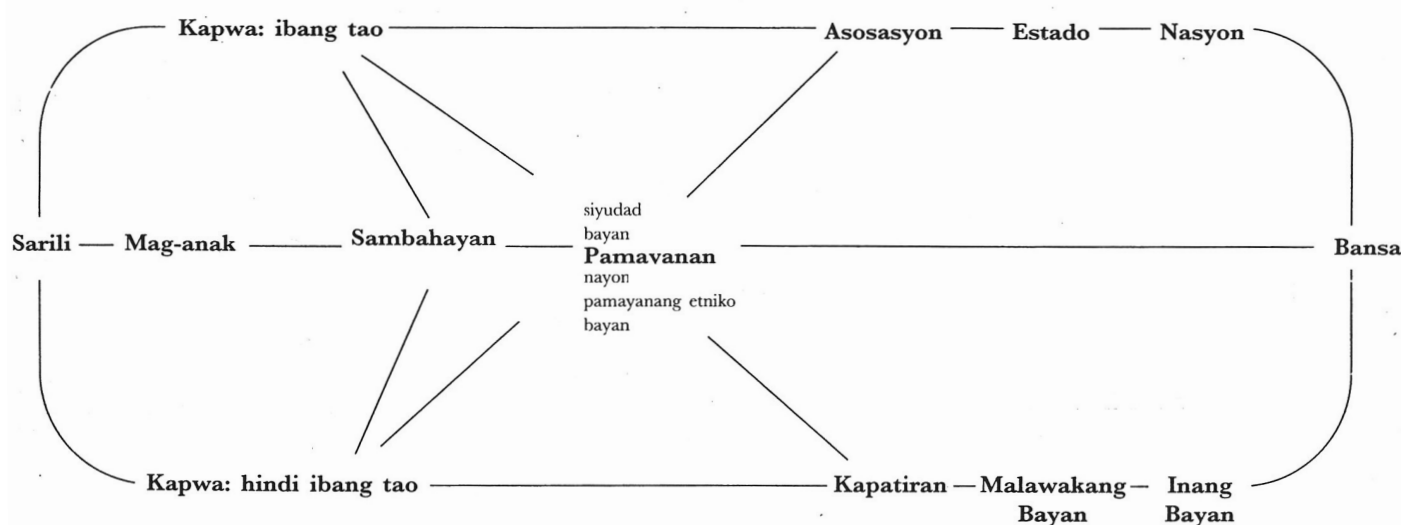
Mula sa perspektiba ng sosyolohiya na tumutuon sa ugnayan ng indibidwal at ng malawakang lipunan, tatlong piling salita na may partikular na kahalagahan sa sariling konteksto ang hinalaw mula sa mga akda ng tatlo sa mga pangunahing dalubhasa sa agham panlipunan sa bansa. Mula sa mga akda ni Virgilio G. Enriquez ng Sikolohiyang Pilipino, ginamit ang kapwa na itinuring niya bilang “core concept in Filipino social psychology” (1978). Mula kay Prospero R. Covar ng Pilipinolohiya, Antropolohiya at Sosyolohiya, nilinang ang kapatiran bilang kategoryang analitikal na nagkakawing sa malawak niyang interes sa kapaniwalaang Pilipino (1998). Makikita naman sa mga sulatin ni Zeus A. Salazar ng Pantayong Pananaw na tampok ang bayan bilang pangunahing dalumat na naglalarawan ng kasaysayan at kalinangang Pilipino sa konteksto ng sibilisasyong Austronesyano (1998 a, b).

Matingkad sa tatlong kategoryang analitikal ang mapang-ugnay na dimensiyon ng kalinangang Pilipino na makikita halimbawa sa kapwa, sa kamag-anakan o sa kababayan. Subalit makikita ang itinuring nina Salazar at Enriquez na dambuhalang pagkakahating pangkalinangan o *great cultural divide* (Salazar sa Navarro at Lagbao-Bolante 117; Enriquez 1992; Pe-Pua at Protacio-Marcelino 16-17) at ang pangunahing papel ng wika bilang isa sa mga saligan ng matinding pagkakaiba ng kultura ng elit at ng kalinangan ng bayan. Gayunman, ginamit sa artikulo ang pagkakahating pangkalinangan hindi upang

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

sabihin na walang ugnayan sa pagitan, halimbawa, ng hindi ibang tao at ibang tao o ng siyudad at nayon o na ito lamang ang nagaganap na kalakaran kundi bilang heuristiko o analitikong paglalarawan ng pagkakaiba sa dalawang mundong pangkalinangan (Aquino 33). Sa diwang ito, ang gamit ng larawang-guhit o diagram ay upang ipakita ang nililining na mga panlipunang pagpapakahulugan hindi bilang pirmihang kategorya o *fixed categories* kundi bilang bahagi ng mga nagbabagong kategorya sa isang malayang hangganan.

Sa pakikipagtalakayan kay Salazar habang binubuo ang papel noon, nakita niya ang pagbabalangkas na isinagawa at siyang nagmungkahi ng gamit ng panlipunang pagbabanghay² bilang pagsasalarawan ng sinimulang adhikain (Larawang-guhit 1).

Larawang-guhit 1: Tungo sa Panlipunang Pagbabanghay (1999)

Bilang panimulang pagpapalawig ng kontribusyon ng tatlong dalubhasa, aking inilatag sa nasabing artikulo ang ilang katanungan at panukala. Halimbawa, saklaw kaya ng kapwa o sa partikular, ng hindi ibang tao, ang mag-anak o kamag-anak? Sa aking karanasan sa Laguna, sa pakikipag-ugnay sa ilang kalahok sa pananaliksik at maging sa pagbabahagi ng mga mag-aaral ng sosyolohiya, may pananaw na maaaring hindi saklaw ng kapwa ang mag-anak at maging ang kamag-anak. May pagpapalagay sa pakahulugan sa mag-anak, kamag-anakan, at angkan na may kakanyahan na nauugnay subalit hiwalay sa kapwa. Samakatuwid, kailangang linangin pa ang kapwa, ang mga dimensiyon nitong hindi ibang tao at ibang tao at ang kaugnayan ng mga ito sa mga pangunahing ugnayan sa kontekstong Pilipino.³

Sakabilang banda, may pagkakaiba kaya ang pagpapakahulugan sa mag-anak at sapamilya? Ang mag-anak kaya ang katumbas ng *nuclear family* sa Ingles at ang pamilya naman ang katumbas ng *extended family*?⁴ Mahalaga ring masuri ang pagkakaugnay, pagkakaiba, o pagkakaagwat ng mga taga-nayon at mga taga-bayan. Tila mahalaga ang implikasyon ng pagkakaiba at/o pagkakaagwat ng mga tagabayan na nasa sentro o poblasyon sa mga taga-nayon o taga-bukid. Kaakibat ng karaniwang taguri sa mga taga-bayan ang may kaya o malalaking tao at sa mga taganayon o tagabukid naman ang walang-wala o maliliit na tao. Sa pagturing sa bayan bilang siyang mahalagang batayan ng malawakang

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

pagkakaugnay ng lipunang Pilipino, mahalagang masuri ang mga pakahulugan dito ng malaking bahagi ng populasyon na nagpapalagay na hindi sila nabibilang sa o kasintulad ng mga tagabayan.

Sa pagkatukoy at pagsusuri nina Enriquez, Covar, at Salazar ng mga pangunahing salitang ito, mahalaga at mayaman ang mga binhing kanilang ipinunla. Subalit tulad ng kanilang nababatid, mabigat na adhikain at masalimuot na proseso ang pag-unawa sa sariling lipunan. Marahil lalo na sa kontekstong dulot ng Kanluraning sistema ng edukasyon sa mga nagdaraan dito, kasama ang mga mananaliksik ng lipunan, na masasabing nagdaranas ng alyenasyon o “pagkawala” sa sarili at sa sariling bayan. Magkagayunman, mula sa kani-kanilang gradwadong pag-aaral sa ibang bansa, hinarap ng tatlong dalubhasa ang tensiyon sa pagitan ng mga Kanluraning kaalaman at ng mga hamon ng muling pakikinig at pag-unawa sa sariling lipunan.

Mula nang nailathala ang naunang artikulo, ibabahagi sa papel na ito ang ilan pang punto at panukala sa ipinagpapatuloy na panlipunang pagbabanghay.⁵ Ang susunod na paglalahad ay nahahati sa tatlong magkakaugnay na bahagi: una, ang pagbabalangkas ng paksain ng pag-aaral; pangalawa, ang pagbabalangkas ng kaparaanan ng pag-aaral; at pangatlo, ang maituturing na paglalahad ng paglalahad.

Pagbabalangkas ng Paksain: Dalumat, Konsepto, at Pangmalawakang Konsepto

Tulad ng ating nababatid, ang kapwa, kapatiran, at bayan ay higit na laganap sa Katagalugan kung kaya’t maaaring may pagkakaiba-iba ang partikular na kahulugan o turing sa mga salitang ito sa ibang bahagi ng ating lipunan. Gayumpaman, masasabing may matingkad na katuturan pa rin ang mga ito para sa maraming Pilipino. Halimbawa, kapag nasa ibang bansa, ang mga Pilipino na nagmumula sa magkakaibang etnolinggwistikong grupo ay karaniwang nagtuturingan o nagpapalagayan bilang magkakababayan.

Sa diwa ng panimulang pagpupunyagi ng tatlong dalubhasa sa Araling Pilipino, masasabing binigyang-pansin ang mga salitang ito bilang katawagan o taguri at nilinang alinsunod sa kanilang mga pakahulugan. Tiningnan nila ang mga ito bilang mga panlipunang pagpapakahulugan o *local constructs*; inunawa, sinuri, at nilinang nila ang mga ito bilang matitingkad na konsepto o dalumat sa kontekstong Pilipino. Ang pakahulugan sa ilang diksyunaryo sa dalumat ay paglilirip (UP Diksyunaryong Filipino 259; English 403) o malalim na pag-iisip. Isinasalin naman ito sa Ingles⁶ bilang *deep thought*, *mental conception* o *imagining* (English 403) at *interpretation* o *understanding*.⁷

Tulad ng nasabi na, itinuring ni Enriquez ang kapwa bilang “*core concept in Filipino social psychology*” (*Kapwa*, 100-108; cf. *From Colonial*, 39-55) subalit ginamit din niya ang salitang dalumat, halimbawa, “kaugnay ng pagtatakda ng kahulugan sa mga katutubong taguri at dalumat” (sa Navarro at Lagbao-Bolante 14). Ginamit naman ni Covar ang salitang konsepto, halimbawa, ang “konseptong loob” (*Larangan* 11) at ng dalumat kaugnay, halimbawa, ng kaalamang bayang dalumat at pagdalumat sa pagkataong Pilipino (9). Ginagamit din ni Salazar ang salitang konsepto, halimbawa, “Sa lahat ng mga wikang Pilipino, matatagpuan ang mga konseptong katumbas ng sa Tagalog o P/Filipinong “kayo,”

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

“kami,” “sila,” at “tayo” (sa Navarro at Lagbao-Bolante 104). Malimit ding tinuturan ni Salazar ang salitang dalumat kaugnay, halimbawa, ng pag-unawa sa “sariling karanasang pangkalinangan – *i.e.*, para sa atin mismo, sa diwang atin at sa wikang atin, sa pamamagitan ng mga dalumat at halagahan (*values*) ng ating (mga) kalinangan, kasama ang mga natamo at naangkin natin sa pagdaloy ng Kasaysayan...” (sa Navarro at Lagbao-Bolante 103).

Sa mga akda ng tatlong dalubhasa, mapapansing pinagpapalit-palit ang paggamit ng mga salitang konsepto at dalumat; nagpapahiwatig na iisa ang pagpapakahulugan nila sa dalawang salita. Dahil dito, maging sa aking artikulong “Mula sa Kinaroroonan: Kapwa, Kapatiran at Bayan” (1999), pinagpalit-palit ko rin ang paggamit ng konsepto at dalumat. Subalit sa gitna ng matitingkad na Kanluraning konsepto sa sosyolohiya na inilalapat sa sariling lipunan at sa diwa ng mga pangangailangan sa panlipunang pagbabanghay, ipinapalagay na maaaring makatulong sa pag-unawa at pagtataguyod ng mga adhikain ng sariling lipunan ang paglilinaw ng gamit at pakahulugan sa dalumat at sa konsepto.

Piling salita, panlipunang pagpapakahulugan tungo sa dalumat

Inihahain sa artikulong ito ang pag-aaral ng mga piling salita, taguri, katawagan, at mga pagpapakahulugan sa lipunang Pilipino mula sa iba’t ibang etnolinggwistikong grupo at mga sektor panlipunan tungo sa pag-unawa at pagsusuri ng mga ito bilang dalumat. Maituturing ito na saligang bahagi ng pamamaraang magagamit ng mananaliksik sa paglapit, pakikinig, at pag-unawa sa sariling lipunan. Kaugnay nito, kalabisan na marahil sabihin pa na integral ang paggamit ng sariling wika upang maging makatuturan ang gawaing ito. Halimbawa, matitingkad kung hindi man sentral sa salitang mag-anak ang kahalagahan ng pagkakaroon ng anak bilang isang yunit panlipunan, bagay na tila hindi lantad sa salitang pamilya ayon sa pagpapakahulugan ng mga Pilipino.⁸

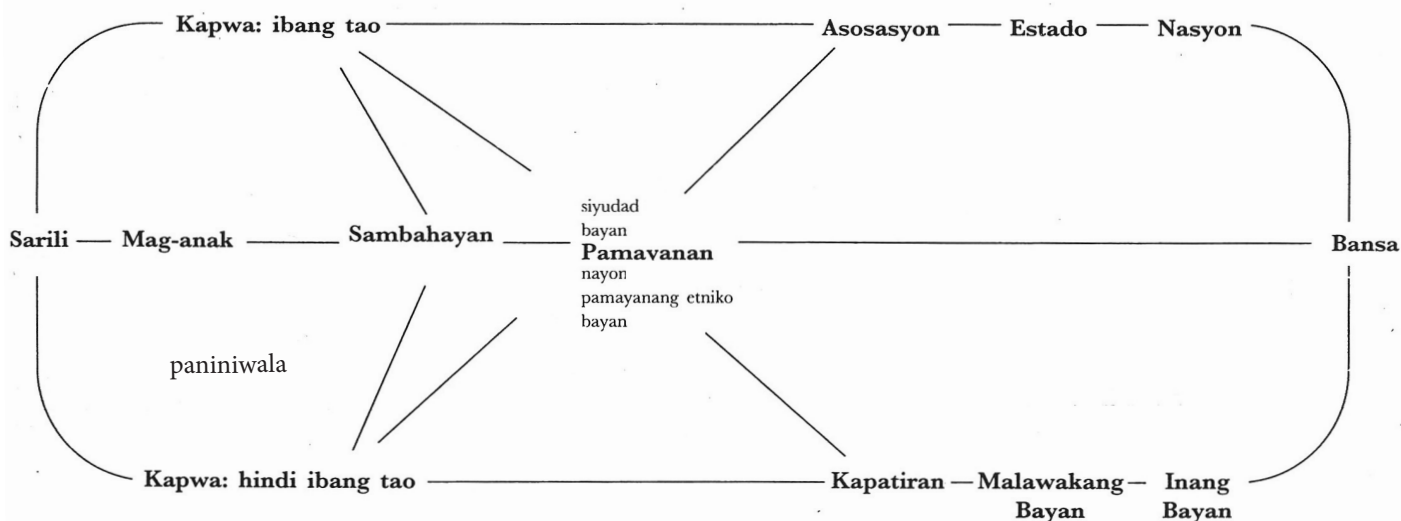
Kung pagbabatayan ang ilang empirikal na pananaliksik na aming isinagawa na gumamit ng lapit ng kuwentong-buhay (2000) at kuwentong-bayan (2006) sa Katagalugan, masasabing isang usapin na nagkakawing sa mga pag-aaral ang tema ng paniniwala. Sa paglilinang ng kuwentong-buhay ng isang babaeng magsasaka mula sa Pila, Laguna at sa mga karanasan ng kanyang mga kasamahang magsasaka sa nasabing lugar, sa pang-araw-araw na buhay, palagiang sinasambit ang Panginoon - mula sa pagpili ng binhi at paghahanda sa taniman, sa pangangalaga ng tubigan sa harap ng mga suliranin dito hanggang sa panahon ng anihan, at lalong higit, sa mga usaping pangpamilya, pangkalusugan at pagpanaw ng mga mahal sa buhay (Aquino sa Kato 252-327).

Sa mga kuwento naman noong panahon ng Hapon ng mga taga Dolores, Quezon, kapansin-pansin ang pagtawag at pananalig sa Panginoon sa panahon ng matinding kagipitan. Ang kanilang pagkaligtas ay dahil “Sa Awa ng Diyos”. Gayunman, kaakibat din dito ang pagkilala sa potensyal ng “mga gamit” o anting-anting at iba pang sinaunang paniniwala (Kintanar et al. 487-522; 538-540).

Hindi kataka-taka, masasabing ang usapin ng paniniwala ang isa sa mga pangunahin at substantibong tema na nag-uugnay sa mga akda ng tatlong dalubhasa. Lantad at matitingkad ang paniniwala sa maraming akda ni Covar kaugnay ng pananampalataya sa pangkalinangang anyo nito sa pangkalahatan at sa mga kapatiran tulad ng Iglesia Watawat ng Lahi at sa mga kahawig na grupong mananampalataya

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

sa Bundok Banahaw sa partikular (1975, 1980, 1998). Bagama't hindi malimit ang pagtukoy sa salitang paniniwala, masasabing matingkad din ang usapin ng kapaniwalaan sa mga sulatin ni Salazar hinggil sa kalinangang Austronesyano sa kontekstong pangkasaysayan (1977, 1989, 1993). Samakatuwid, itinuring niya ang relihiyong Austronesyano ng anito bilang batayan ng sinaunang sampalataya ng Kapilipinuhan (1993). Hindi lantaran o eksplisito ang mga pahayag ni Enriquez hinggil sa kapaniwalaan subalit sa malawak na pagtingin, ang usapin ng pakikitungo sa kapwa at pagtalakay ng mga panlipunang halagahan ay masasabing integral na kaakibat ng usapin ng paniniwala (1978, 1992, 1994).

Larawang-guhit 2: Paniniwala sa Panlipunang Pagbabanghay

Maaaring sabihin na ang pag-aaral ng tatlong dalubhasa sa iba't ibang dimensiyon ng paniniwala ay mga halimbawa ng paglilinang ng mga panlipunang pagpapakahulugan tungo sa dalumat. Sa kani-kanilang pagsusuri alinsunod sa mga pagpapakahulugan sa sariling lipunan, magkakaiba man ng pinagmulang disiplina, pinagtuunan nila ng pansin ang pag-unawa sa pang-araw-araw na buhay ng mamamayang Pilipino at may nalinang na malawak na saklaw at magkakaibang dimensiyon ng kapaniwalaan. Masasabing nakapaloob sa kapwa, kapatiran, at bayan ang tema ng paniniwala at kasama ang iba pang mga pananaliksik mula sa ibang etnolinggwistikong grupo at sektor panlipunan, malalagom at masusuri pa ang paniniwala o ang kapaniwalaan bilang isa sa mga pangunahing dalumat sa ating lipunan (Larawang-guhit 2).⁹

Sa pagbabahaging “Mula sa Sosyolohiya tungo sa Panlipunang Pagbabanghay: Ilang Tala sa Pag-unawa sa Sariling Lipunan” noong 2012, aking tinalakay ang pananampalataya sa isang Maykapal, mga paniniwala hinggil sa pisikal na kapaligiran, mga paniniwala at halagahan hinggil sa pakikitungo sa kapwa bilang ilan sa mga magkakaakibat na dimensiyon ng kapaniwalaan sa lipunang Pilipino. Ipinapalagay na mahalaga ang pag-unawa sa mga dimensiyong ito sa antas ng pang-araw-araw na buhay at gayundin, tungo sa paglilinang at pagpapatatag ng mga pormal na institusyon at malawakang estruktura ng lipunang Pilipino.¹⁰

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Tulad ng malimit sinasabi ng mga kritiko, kapuna-puna na nilinang ng tatlong dalubhasa ang mga piling salita mula sa Katagalugan at pangunahing ginamit sa kanilang pagsusulat ang wikang Tagalog. Sa magkasunod na panayam namin ni Grace Aguilong-Dalisay kina Covar at Salazar noong ika-26 ng Oktubre 2011, kapwa nila idiniin na bukas na bukas, noon pa man, ang Pilipinolohiya at ang Pantayong Pananaw sa mga ambag mula sa iba't ibang etnolinggwistikong grupo ng bansa tungo sa higit na pag-unawa sa lipunang Pilipino. Kinakailangan pa ngang pag-ibayuhin ang mga kaugnay na dalumat sa iba't ibang wika ng Pilipinas at paghambing-hambing ang gamit ng mga ito. Sa direksyong ito, isang halimbawa ang pag-aaral ni Mary Jane B. Rodriguez (1996) sa pagdadalumat ng bayan na nagpapakita ng magkakaugnay na katawagan sa iba't ibang etnolinggwistikong grupo sa bansa. Nilinang dito ang mga katumbas ng bayan, banua, at ili sa iba't ibang lugar sa bansa kung saan makikita ang paggamit ng balei, balen, banwa, bongto, at iba pang kaugnay na dalumat (Salazar 6). Nangangahulugan ang adhikaing ito ng aktibong gawain ng pagsasalina mula sa at tungo sa iba't ibang wika sa lipunang Pilipino.¹¹

Mahalaga ang mga dalumat dahil ito ang magagamit na panimulang batayan ng mga pananaliksik at saligan ng pagbabalangkang ng malawakang pagpapaliwanag o pagteteorya hinggil sa sariling lipunan.¹² Mapag-iibayo ang gawaing ito sa halip na dumaan ang mga pananaliksik sa proseso ng karaniwang tinatawag na “konseptwalisasyon” na gumagamit ng mga konsepto mula sa ibang karanasan at konteksto bilang mga depinitibo, tahasan, o pangunahing batayan ng mga pag-aaral tungkol sa sariling lipunan.

Konsepto: Paggamit, Pag-aangkop, Pagtanggap at/o Pag-aangkin

Maituturing ang konsepto bilang salin sa Pilipino ng *concept* sa Ingles o salin ng mga kategoryang analitikal na nilinang ng mga mananaliksik sa pag-aaral ng kani-kanilang lipunan. Subalit dahil sa naging kasaysayan ng sistema ng edukasyon sa bansa, tulad ng nasabi na, maituturing ang mga konseptong mula sa Kanluran bilang pangunahing kategoryang analitikal ng maraming agham panlipunan sa bansa sa pagtingin sa lipunang Pilipino.¹³ Tulad ng ating nababatid, ang mga konseptong isinasalin, tulad ng ating mga sariling salita at pagpapakahulugan ay mayroong kani-kanilang konteksto na nararapat din sanang maunawaan muna tungo sa angkop at karampatang pag-unawa sa mga konseptong pinag-aaralan.¹⁴

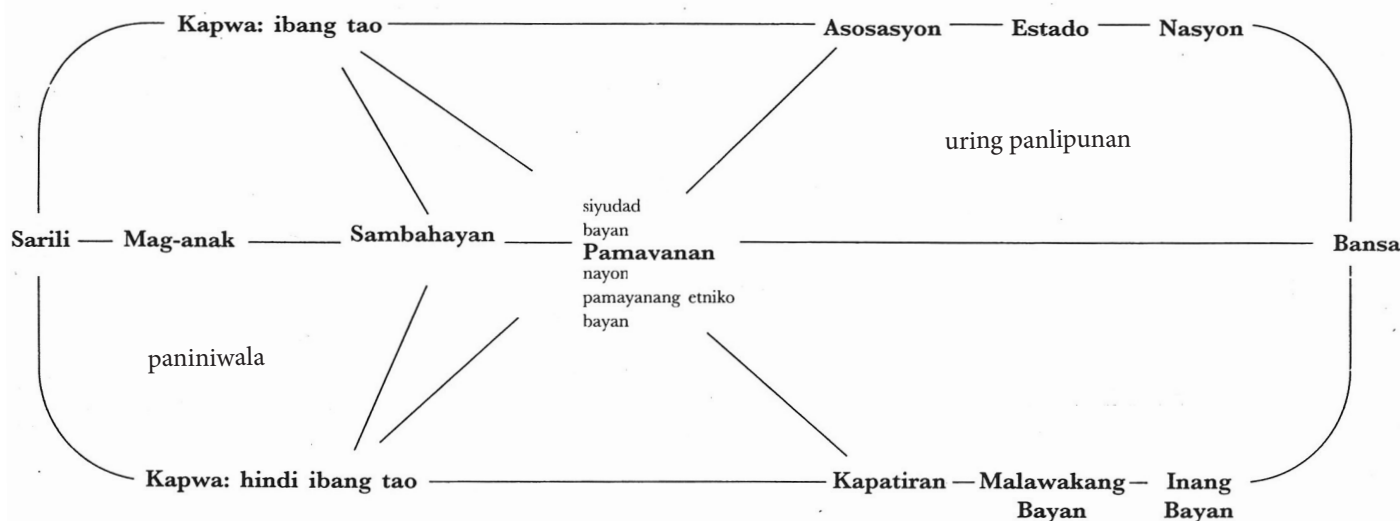
Kawangis ng isinasagawa sa Sikolohiyang Pilipino, maaari nating tingnan ang konsepto ayon sa iba't ibang uri at antas ng paggamit, pag-aangkop, pagtanggap at/o pag-aangkin sa ating lipunan (cf. Enriquez sa Navarro at Lagbao-Bolante 3-22, 34-53).¹⁵ Tulad ng ipinahiwatig kanina, masasabing ang pamilya sa sosyolohiya ay inaangkop at/o inaangking konsepto na malapit na nauugnay sa mga dalumat ng mag-anak at kamag-anakan.¹⁶

Bagama't masasabing pangunahing tungkulin ng panlipunang pananaliksik ang pag-unawa sa sariling lipunan batay sa mga matitingkad na pagpapakahulugan ng mga mamamayan, aking ipinapalagay na hindi naman kinakailangan na lahat ng malilalang ng mananaliksik ay magmumula sa mga matitingkad na panlipunang pagpapakahulugan lamang. Sa larangan ng sosyolohiya, halimbawa, maaaring may mga mahahalagang bahagi ng politiko-ekonomikong estruktura na hindi tahasan o direktang mapapansin sa

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

pang-araw-araw na buhay. Gayundin, nariyan ang larangan ng sikolohiya na tumutuon sa mga bagay-bagay na hindi lantad sa ating kamalayan.

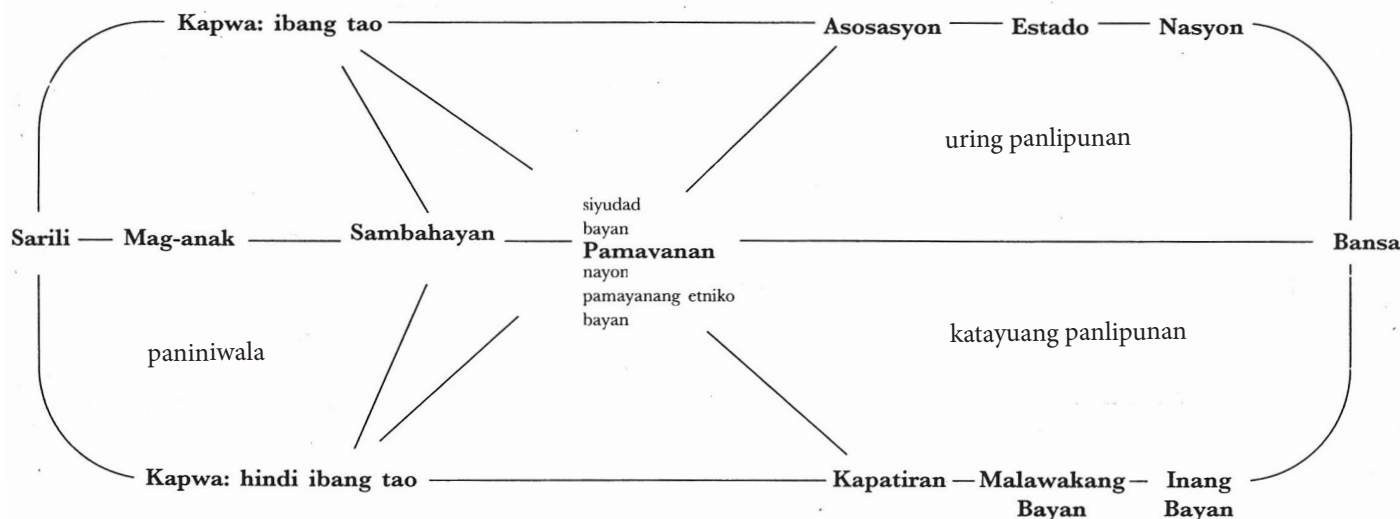
Sa Kanluraning sosyolohiya, isa sa mga pinakamatingkad na konsepto ang social class na malimit isinasalin dito sa atin bilang uring panlipunan. Mula sa disiplina ng sosyolohiya, kapansin-pansin ang bilang ng mga empirikal na pag-aaral sa ating lipunan kaugnay halimbawa ng uring manggagawa, ng kanilang posisyon sa larangan ng produksyon at usaping ekonomiko at maging ng kanilang kamalayan at adhikaing panlipunan (Guevarra, 2008; Mangubat, 2008; Magno, 2004; Dungo, 1993; Aquino, 1990; Aganon, 1990; Bautista, 1983). Mahalagang suriin ang paggamit, pagtanggap, pag-aangkop, at/o pag-aangkin ng konseptong uring panlipunan sa ating konteksto (Larawang-guhit 3).¹⁷ Gayundin, kaugnay ng malawakang pangingibang-bayan ng mga Pilipino, mga pagbabago sa teknolohiya ng komunikasyon at ng kaugnay na penomena ng globalisasyon, marami pang dalumat at/o konsepto na may estruktural na dimensiyon ang malilintang (cf. Guillermo, 2009).

Larawang-guhit 3: Uring Panlipunan sa Panlipunang Pagbabanghay

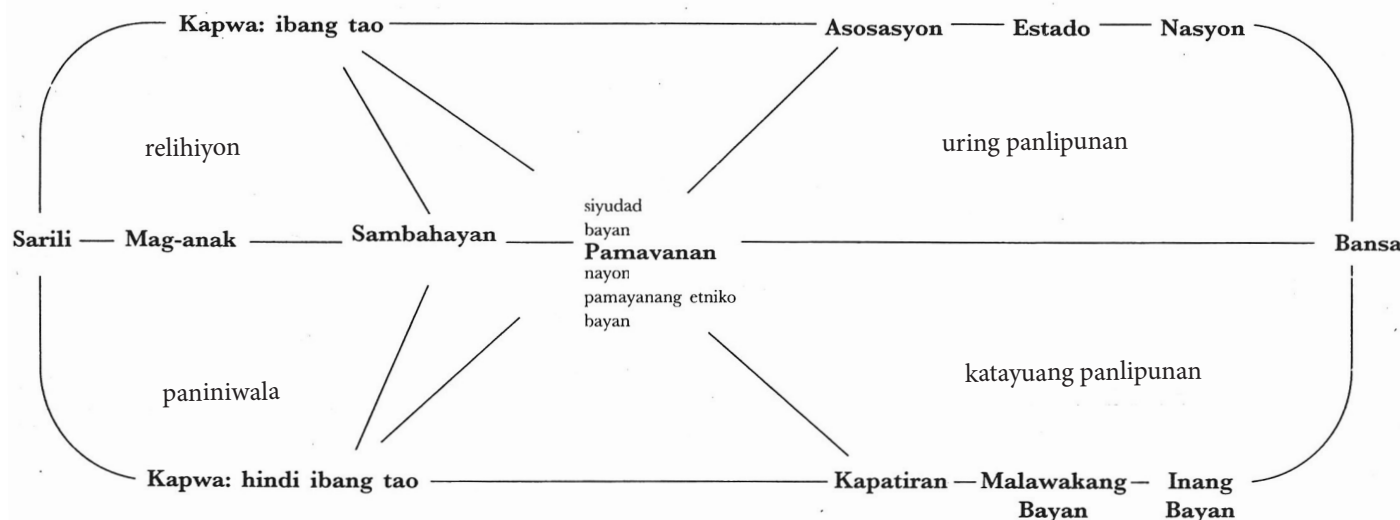
Tulad ng nasabi na, sa aking karanasan sa larangan, laganap ang mga salitang taga-nayon at taga-bayan, walang-wala, may kaya at mayayaman, maliliit at malalaking tao. Maituturing ang mga salitang ito na tumutukoy sa katayuang panlipunan at kung ihahambing sa Kanluraning sosyolohiya, maiuugnay ito sa *concept* na *social status*. Mahalagang suriin at dalumatin pa ang mga pagpapakahulugan sa katayuang panlipunan sa iba't ibang etnolinggwistikong grupo at mga sektor panlipunan sa ating bansa (Larawang-guhit 4). Kung ihahambing sa uring panlipunan, tila higit na matingkat sa Katagalugan ang mga panlipunang pagpapakahulugan kaugnay ng katayuang panlipunan at ang diwang pangkalinangan ng mga ito.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Larawang-guhit 4: Katayuang Panlipunan sa Panlipunang Pagbabanghay

Kaugnay ng tinalakay kanina hinggil sa paniniwala bilang dalumat, makikita na ang mga dimensiyon ng kapaniwalaan na nilinang ng tatlong dalubhasa ay hindi katumbas ng karaniwang Kanluraning pagpapakahulugan sa salitang relihiyon. Matingkad sa konsepto ng relihiyon ang mga institusyunal na dimensiyon ng pananampalataya tulad ng simbahan, ng doktrina, at ng pagkakahiwalay ng mga usaping banal at sekular. Sa gitna ng malawak na impluwensiya ng Katolisismo sa malaking bahagi ng lipunang Pilipino - mula pagbibinyag hanggang paghahatid sa huling hantungan, sa pananalangin sa pang-araw-araw ng buhay at sa mga kritikal na panahon tulad ng EDSA 1986 - inihahain sa papel na ito ang pagturing sa salitang relihiyon bilang konsepto na salin ng *concept* na *religion* at bilang konseptong inaangkop, tinatanggap, at/o inaangkin sa lipunang Pilipino (Larawang-guhit 5).

Larawang-guhit 5: Relihiyon sa Panlipunang Pagbabanghay

Gayunman, mahalaga ang mga pag-aaral hinggil sa pagkakaugnay at/o pagsasanib ng mga aral mula sa Simbahang Katoliko sa mga sinauna at pangkalinangang paniniwala¹⁸; gayundin ang pag-aaral ng dinamikong pagbabago ng mga ito sa paglipas ng panahon. Tulad ng inilalarawan sa loob at labas ng simbahan ng Quiapo, dinamiko ang proseso ng pag-uugnay ng dalumat ng paniniwala at konsepto ng relihiyon. Sa mga anong dimensiyon nagtutugma ang diwa ng pakikipagkapwa at ang mga aral ng Simbahang Katoliko? Sa mga anong dimensiyon kaya ito hindi nagkakatugma?

Tungo sa Pangmalawakan, Pangkalahatan o Unibersal na Konsepto

Binigyang-halaga sa Sikolohiyang Pilipino ang usapin ng pandaigdigang o unibersal na konsepto at ang kros-katutubong kaalaman (Enriquez sa Navarro at Lagbao-Bolante 15-17, 52; Pe-Pua 28-30). Malapit ang pagkakaugnay nito sa mga pananaw ni Syed Farid Alatas, isang sosyologo mula sa National University of Singapore:

... There is something of a cultural divide in the social sciences that can be seen in the very concepts employed by the various disciplines. The nature of this cultural divide is as follows. Many concepts in the social sciences originated from a Greco-Roman, Latin-Christian and European tradition, which in itself does not pose a problem if these concepts evolve to become universal or plural. The problem, however, is that most of the concepts are passed off as universal when in fact they derive their characteristics from a particular cultural tradition. This wreaks havoc on our understanding of social phenomenon as can be illustrated by referring to the example of the concept of religion.

While 'religion' is presented as a universal concept, the understanding of what makes up religion in phenomenological, historical and sociological terms is often derived from Christianity, in what Joachim Matthes (2000) while referring to Islam, calls the "hidden" cultural Christianisation" of the Muslim world since it started to think of Islam as a 'religion'. This raises the interesting question of the extent to which 'religions' such as Buddhism, Hinduism and Islam have been intellectually

reconstructed after the image of Christianity to the very concepts employed by the disciplines that study religions such as, 'church', 'sect', 'denomination', 'secularization', and 'religion' itself... (15-16; cf. Domingo, 2009).

... May masasabing pagkakahating pangkalinangan sa agham panlipunan na makikita sa mismong mga konseptong ginagamit sa iba't ibang disiplina. Ganito ang anyo ng pagkakahating pangkalinangan na ito. Maraming konsepto sa agham panlipunan ay nagmula sa Griyego-Romano, Latino-Kristiyano at Europeong kaugalian, na sa ganitong anyo ay hindi magdudulot ng suliranin kung ang mga konseptong ito ay magbabago tungo sa pagiging pangkalahatan o pangmaramihan. Ang suliranin dito ay karamihan sa mga konseptong ito ay ipinapalagay na pangkalahatan samantalang sa katotohanan ay nagmumula ang kanilang katangian mula sa isang natatanging kaugaliang pangkalinangan. Winawasak nito ang ating pag-unawa ng mga panlipunang kaganapan tulad ng maipakikita ng pagtukoy sa halimbawa ng konsepto ng relihiyon.

Habang ang 'relihiyon' ay inilalahad bilang isang pangkalahatang konsepto, ang pagkaunawa sa kahulugan ng relihiyon sa penomenolohikal, pangkasaysayan, at sosyolohikal na pananaw ay nagmumula sa Kristiyanismo, sa itinuturing ni Joachim Matthes (2000), habang tinutukoy ang Islam, na "nakatagong pangkalinangang Kristiyanisasyon" ng mundo ng mga Muslim simula ng tingnan ang Islam bilang isang 'relihiyon'. Nagbubunsod ito ng kakatwang tanong kung hanggang saan ang mga 'relihiyon' tulad ng Budhismo, Hinduismo at Islam ay nababalangkas sa pangkaisipang anyo sa imahen ng Kristiyanismo hanggang sa mga mismong

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

konseptong ginagamit ng mga disiplinaryang nag-aaral ng mga relihiyon tulad ng 'simbahan', 'sekta', 'denominasyon', 'sekularisasyon', at ng 'relihiyon' mismo... (15-16; salin ng may-akda; cf. Domingo, 2009).

Napakabigat ng implikasyon ng ganitong sitwasyon sa agham panlipunan dahil tulad ng nasabi na sa itaas, ang mga konsepto ang karaniwang itinuturing na panimulang batayan o balangkas ng panlipunang pananaliksik sa sariling lipunan. Sa pagsisimula pa lamang ng Sikolohiyang Pilipino noong kalaghatian ng dekada sitenta, nakita na nina Santiago at Enriquez na nakapaloob sa mga Kanluraning konsepto ang bagahe ng naiibang konteksto (155). Ayon sa diwa ng itinuring nilang maka-Pilipinong pananaliksik, mahalagang magsimula sa mga sariling salita at bigyan ng masusing pansin ang mga pagpapakahulugan nito alinsunod sa mga naaangkop na paraan ng pag-aaral (155-160).

Sa agham panlipunan, ang pag-uugnay o pagsasanib ng mga sinauna o lokal na paniniwala at relihiyong Katoliko ay karaniwang binabansagang "*popular religiosity*", "*folk Christianity*" (Marasigan 1) o *split-level Christianity*" (Bulatao 1-16). Tinalakay sa "Split-Level Christianity (1966), kilalang akda ni Bulatao, isang paring Heswita at dalubhasa ng sikolohiya, ang kanyang pagkilala sa sabayang pag-iral ng mga lokal at Katolikong paniniwala nang walang pagkabahala o kontradiksyon sa kamalayan ng mga mamamayan. Ipinalagay niyang nangyayari ito dahil ang mga paniniwalang Katoliko ay nananatili lamang "*on the level of concept*" (10) at hindi nagiging makahulugan sa pang-araw-araw na buhay ng mga kinaukulan (12).¹⁹

Maiuugnay ito sa ipinahayag ni Alatas na ang *concept* na *religion* ay hindi isang pangmalawakang konsepto. Ang paggamit ng mga konsepto sa wikang Ingles bilang batayan ng konseptwalisasyon ng mga pagpapakahulugan sa ibang lipunan ay nagpapakita ng pagturing sa mga kategoryang analitikal sa Ingles bilang silang pangmalawakan, pangkalahatan o unibersal na konsepto. Sa diwa ng pagkilala sa magkakaibang kaugaliang pangkalinangan at sa pamamagitan ng paggamit ng *tertium comparationis*, itinataguyod nina Alatas at Matthes ang paglilinang ng mga plural, pangkalahatan o unibersal na kategoryang analitikal (180).

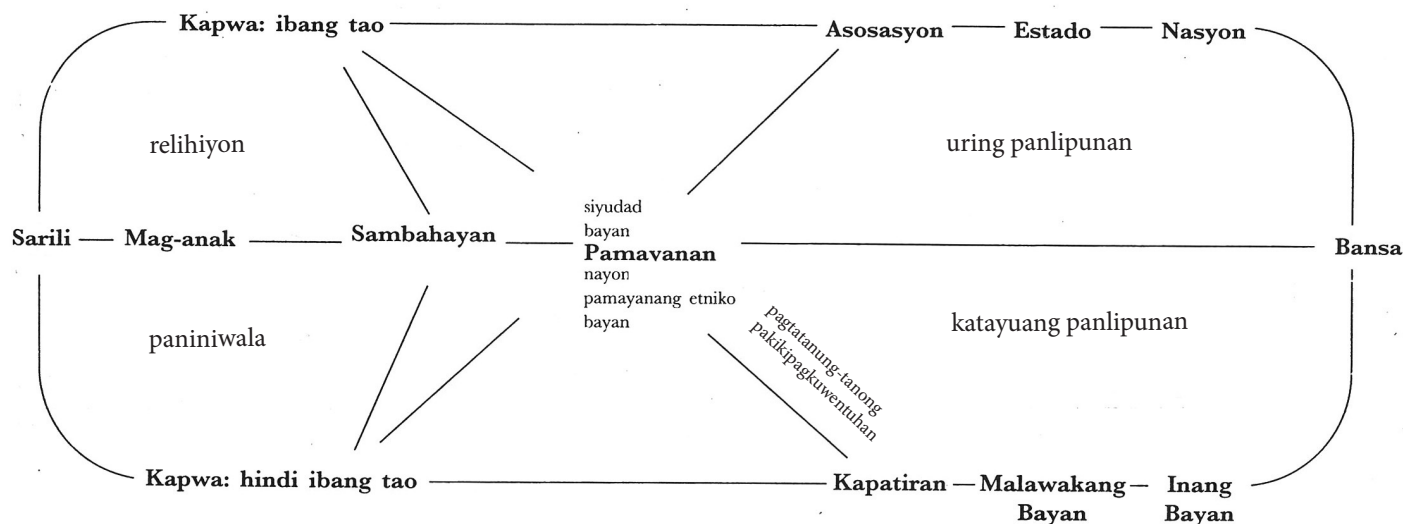
Ipinapalagay na ang mga ito ay magbubuhay mula sa mga ambag na panlipunang pagpapakahulugan ng iba't ibang lipunan. Kaugnay ng kapaniwalaan, maaari marahil na *belief systems* at hindi *religion* ang naaangkop na pangmalawakang kategoryang analitikal. Mahalagang maihambing ang mga pananaw nina Alatas at Matthes sa mga kumparatibong pag-aaral sa agham panlipunan at sa "kros-katutubong perspektiba sa metodolohiya" na nililinang sa Sikolohiyang Pilipino. (Pe-Pua 28-30).

Pagbabalangkas ng Kaparaanan ng Pananaliksik: Pagkilala sa Iba't Ibang Anyo ng Kuwento

Kapansin-pansin sa mga ambag ng tatlong dalubhasa ang maigting na ugnayan ng mga substantibong usapin na kanilang nilinang sa sariling lipunan at ang kaakibat na paggamit ng naaangkop na pamamaraan sa pag-aaral. Bagama't nagkakaiba ng paraan at igting ng paggamit, kapansin-pansin sa

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

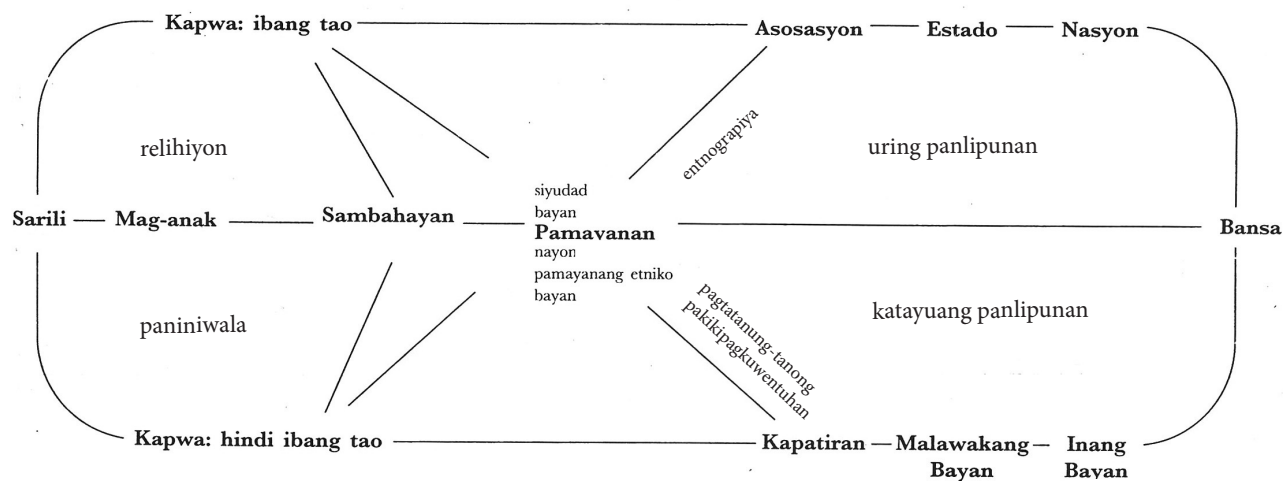
kanilang pananaliksik ang pagsasagawa ng mga pag-aaral sa larangan o *fieldwork*. Subalit sa tatlong larangan, pinakamatingkad ang usapin ng paglilinang ng naaangkop at makatuturang pamamaraan ng pananaliksik sa Sikolohiyang Pilipino. Kung susundan ang nakaraang paglalahad hinggil sa mga dalumat, masasabing binigyang-pansin sa Sikolohiyang Pilipino ang mga pangkalinangang gawi o *cultural practices* tulad ng pagtatanung-tanong at pakikipagkuwentuhan at sinuri o dinalumat ang mga ito tungo sa pagiging paraan ng pagkalap ng datos sa sariling lipunan (cf. Pe-Pua at Marcelino 19) (Larawang-guhit 6).

Larawang-guhit 6: Pagtatanung-tanong at Pakikipagkuwentuhan

Masasabing iniangkop naman ni Covar (1975, 1998) sa sariling larangan ang mga panuntunan ng etnograpiya sa mga pananaliksik, gayundin ang pag-aangkop ni Salazar (2004) ng historiograpiya, etnograpiya, at arkeolohiya sa kanyang mga pag-aaral. Dulot marahil ng kakanyahan ng antropolohiya at kasaysayan na nakatuon sa pook ng pag-aaral at dahil sa hindi rin naman tiyakan o depinitibo ang mga pamantayan ng etnograpiya, bagkus may pagpapahalaga pa nga sa usapin ng lokal na konteksto, tila hindi (pa) humahantong sina Covar at Salazar sa paghahain ng matatawag na etnograpiyang Pilipino o ng mga ituturing nilang lokal na paraan ng pananaliksik. Magkagayunman, malinaw ang kanilang suporta sa mga gawain ng Sikolohiyang Pilipino sa paglilinang ng mga naaangkop na paraan ng pananaliksik (Covar *Larangan* 30; Salazar sa Javier walang pahina). Sa madaling salita, kung susundan ang nakaraang paglalahad, ginamit ang etnograpiya sa Pilipinolohiya at sa Pantayong Pananaw bilang tinatanggap at inaangkop na konsepto (Larawang-guhit 7). Mahalagang masuri pa ang proseso ng pagtanggap at pag-aangkop na ito sa nasabing dalawang larangan.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Larawang-guhit 7: Etnograpiya sa Panlipunang Pagbabanghay

Batay sa aking karanasan sa pananaliksik, ang nililalang na panlipunang pagbabanghay ay mayroon ding dalawang magkaakibat na dimensiyon. Nasa larangan ang mga matitingkad o substantibong paksain at gayundin ang mga kaakibat nitong naaangkop na pamamaraan ng pag-aaral. At sa uri at paraan ng pagtungo at pakikitungo sa larangan, mahalagang gabay ang diwa ng pakikipagkapwa at pakikipagpalagayang-loob na matitingkad sa Sikolohiyang Pilipino.

Sa hindi inaasahang pagkakataon, habang sinusulat ko noon ang “Mula sa Kinaroroonan: Kapwa, Kapatiran at Bayan” (1999), nagsasagawa rin kami ng pananaliksik sa Pila Laguna (1997-1999), at naglingang ng kuwentong-buhay ni Gng. Trinidad Vergara o ni Na Trining, isang babaeng magsasaka roon. Halos kasabay din nito ang pag-aaral sa Dolores, Quezon (1999-2001), kung saan ang mga kalahok ng pag-aaral ay mga hindi bababa sa sampung taong gulang noong panahon ng Hapon at nais magbahagi ng kanilang mga karanasan at alaala.

Ang pagsasagawa ng kuwentong-buhay at/o kuwentong-bayan bilang lapit o disenyo ng pananaliksik ay madaling naglalapit sa mananaliksik sa mundo ng mga kalahok sa pag-aaral. Karaniwang pangunahing pinahalagahan sa mga ito ang mga pananaw at pagpapakahulugan ng mga kalahok, hindi lamang ang interes ng mananaliksik o ang oryentasyong itinataguyod ng pag-aaral. Para sa disiplina ng sosyolohiya na may matitingkad na pagpapahalaga sa mga estruktural, o pangmalawakang usapin, magagamit ang mga kuwentong-buhay at kuwentong-bayan sa pag-unawa ng anyo, kulay, at daloy ng pang-araw-araw na buhay sa antas ng indibidwal, kamag-anakan, o pamayanan. Samakatuwid, sa pamamagitan ng mga kuwentong-buhay at kuwentong-bayan, makikita ang mga pagkakaugnay at/o hindi pagkakaugnay ng pang-araw-araw na buhay sa mga estruktural na kaganapan.

Kung titingnan natin ang paggamit ng kuwentong-buhay o *life histories* sa ating lipunan, kapansin-pansin ang malaking impluwensiya rito ng peministang perspektiba. Tila halos lahat ng gumamit ng kuwentong-buhay noong ika-siyam ng dekada ay may pagpapahalaga sa usaping pangkababaihan at

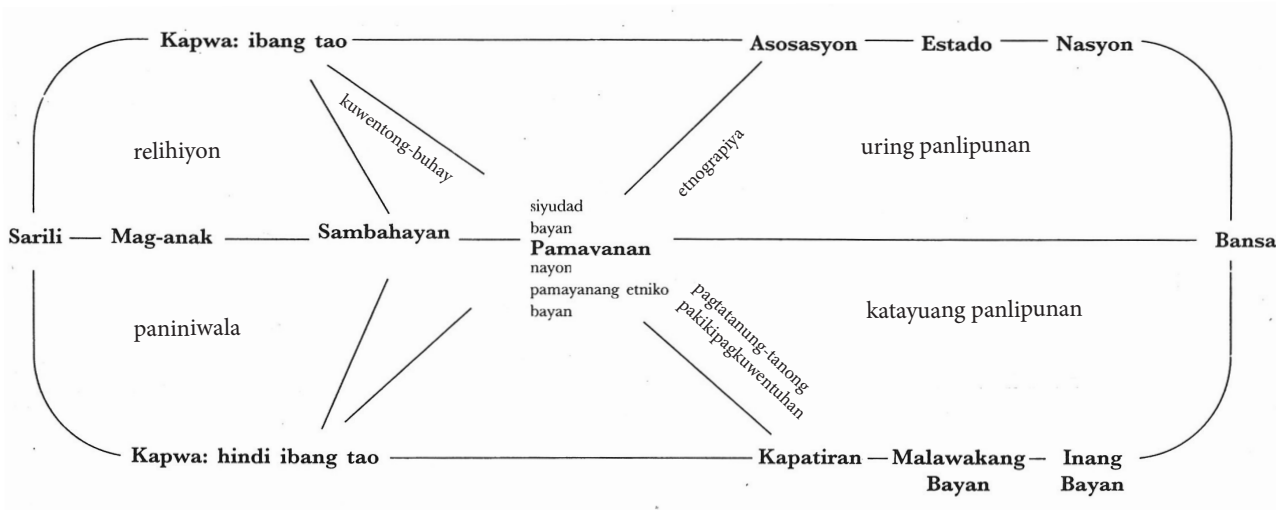
PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

sa peminismo (halimbawa, Ilo, 1990; HASIK, 1992; Pineda-Ofreneo, 1994; Guerrero, 1997). Subalit kapuna-puna na bagama't ang indibidwal na katangian at kapakanan ng mga babae ang karaniwang itinatampok sa Kanluraning peminismo, tila nananatiling napakatingkad ang mga anak at pamilya sa karamihan sa kuwentong-buhay ng kababaihang Pilipino. Sa pagpapakahulugan nila sa kanilang sarili, tila ang anak at pamilya pa rin ang malimit na nasa kaibuturan ng mga ito (Larawan 1).

Larawan 1: Si Na Trining at ang Kanyang Pamilya

Sa pagbabalik-tanaw sa disenyo ng kuwentong-buhay alinsunod sa pagkagamit nito sa nasabing pag-aaral sa Pila, Laguna, maituturing ang kuwentong-buhay bilang konseptong iniangkop sa sariling konteksto (Larawang-guhit 8). Mahalagang maiugnay dito ang pag-aaral hinggil, halimbawa, sa pagsusulat ng mga talambuhay na maaaring malinang bilang dalumat sa sariling lipunan (cf. Ubaldo, 2003).

Larawang-guhit 8: Kuwentong-Buhay sa Panlipunang Pagbabanghay

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Ang dalawang nasabing pag-aaral ay gumamit ng pagpapakuwento bilang paraan ng pangangalap ng datos. Sa unang pag-aaral na tampok ang pakikilahok sa larangan at pagtatanung-tanong sa mga magsasaka, ginamit ang pagpapakuwento sa bandang huli ng pag-aaral upang masinsinang balikan ang ilang paksain na natalakay na sa magkakahiwalay na pagkakataon. Kung baga, paglilinaw, paglalagom, at pagpapalawig ng mga naunang pagbabahagi ang isinagawa sa pagpapakuwento sa pananaliksik na ito.

Sa pangalawang pag-aaral, ang pagpapakuwento ang ginamit na pangunahing paraan ng pagkalap ng datos hinggil sa panahon ng Hapon. Aking ipinahayag dito na

Palibhasa marahil at lumaki ako sa kandungan ng mayayamang kuwento ng aking mga magulang, minabuti kong ang diwa ng pagpapakuwento ang pairalin sa pakikitungo sa mga kahalok. Samakatwid, ang pagpapakuwento ng isang nakababatang “kababayan” na walang karanasan sa panahon ng Hapon subalit nahahandang makinig at mag-aral nito ang nilinang na oryentasyon at lapit ng pag-aaral (sa Kintanar et al. 405).

Paano maiuugnay ang pagpapakuwento sa *unstructured interview* sa Kanluraning metodolohiya? Pinaniniwalaang higit na palagay ang mga mamamayan sa ating lipunan kung tayo ay magpapakuwento sa halip na mag-iinterbyu. Nababawasan o nawawala ang pangambang baka wala silang alam sa paksa o baka mali ang kanilang kasagutan tulad ng ipinapakita sa mga sumusunod na bahagi ng ilang panayam:

“Bakit kami, ano ang alam namin diyan?”

“Mahina ang aking aral... Baka mali ang aking maisagot a...”

“Para saan yang interbyu kamo, hindi kaya ako makulong dahil diyan?”

“O may mag-iinterview daw, baka para sa pag-aabroad yon?”

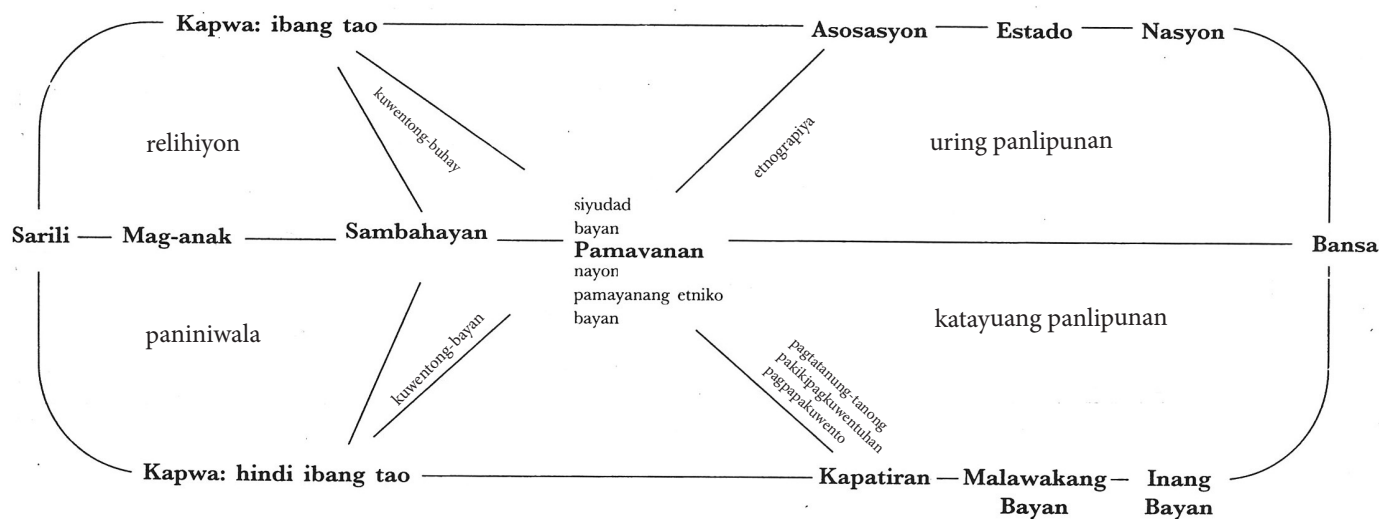
Sa pagpapakuwento, kinikilala ng mananaliksik ang mundo at kapangyarihan ng kalahok sa pag-aaral (Aquino “Kasaysayang Pasalita” 2). Maliban sa itinataguyod ng peministang metodolohiya at mga kaugnay na lapit sa interbyu nitong nakaraang ilang dekada, tila hindi matingkad ang ganitong panuntunan sa mahabang kasaysayan ng interbyu sa Kanluran.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Paano naman maiuugnay ang pagpapakuwento sa pakikipagkuwentuhan sa Sikolohiyang Pilipino?

Itinuturing ang pakikipagkuwentuhan bilang malayang pagbabahaginan sa pagitan ng mananaliksik at kalahok kung saan ipinapalagay na kapwa sila may nalalaman ukol sa paksang pagkukuwentuhan. Halimbawa, maaaring makipagkuwentuhan ang isang mananaliksik na may karanasan noong panahon ng Hapon sa isang kalahok na may ganoon ding karanasan. Sa kabilang banda, pagpapakuwento naman ang maaaring gamitin sa mga pagkakataong walang karanasan ang mananaliksik hinggil sa paksang pinag-aaralan. (Kintanar et al. 394)

Tulad ng tinalakay sa itaas, ang paggamit ng kuwentong-buhay at kuwentong-bayan ay pangunahing gumamit ng pagpapakuwento, pangkalinangang gawi ng pagbabahagi sa sariling lipunan na nilinang bilang paraan ng pagkalap ng datos sa larangan (Larawang-guhit 10). Mahalagang malinang pa ang pagkakaugnay ng pagpapakuwento sa pagtatanung-tanong at pakikipagkuwentuhan sa Sikolohiyang Pilipino.

Larawang-guhit 10: Pagpapakuwento sa Panlipunang Pagbabanghay

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Sa loob ng disenyo ng kuwentong-buhay at kuwentong-bayan na matingkad ang gamit ng pagpapakuwento, mahalaga ang pakikilahok at kung maaari ay pakikipamuhay. Malaki rin ang maitutulong ng paggamit ng mga larawan, liham, at iba pang dokumentong buhay. Ang larawan sa ibaba ay kuha ng mananaliksik sa dingding ng bahay nina Na Trining na nagpapakita ng mga larawan ng sampung anak, diploma, sako na bagong aning palay at sa dakong kanan saitaas, si Hesukristo na nananalangin (Larawan 3).

Larawan 3: Piling Larawan sa Bahay nina Na Trining

Kinuha sa ikaapat na pagbisita sa kalahok, ang larawang ito ay nagsilbing gabay sa paglilingang ng mga tema ng pag-aaral at sa pag-unawa ng kuwentong-buhay ng magsasaka. Makikita ang mga kahawig na bersyon ng larawang ito sa tahanan ng maraming Pilipino. Gayunman, sa pagpapatuloy ng pakikipag-ugnayan sa kalahok, mapapansin na nagbabagu-bago rin ang mga bagay na nakalagay sa dingding. Sa pagtatapos ng pag-aaral noong 1999, naibigay na ni Na Trining ang mga diploma sa kani-kanilyang anak at manugang. Dahil hindi natagalan at naipagbili na ang tubigan, wala na ring inilalagay na mga sako ng palay sa loob ng kanilang bahay. Subalit hanggang sa huling pagbisita ko sa kanila nitong Nobyembre 2012, nananatiling naroon pa rin ang larawan ng mag-asawa, ng kanilang sampung anak at ni Hesukristo.

May pakiwari akong ginagawa na rin sa Sikolohiyang Pilipino ang pagtingin sa napakayamang mundong biswal ng mga Pilipino. Kaugnay nito, kapansin-pansin ang makabuluhan at matagumpay na paglilingang ng iba't ibang mukha ng ating lipunan sa paggawa ng mga dokumentaryo at mga pelikula na kapuna-punang palagiang gumagamit ng sariling wika.

Sa pangkalahatan, mayaman ang dalumat ng kuwento sa lipunang Pilipino (Manuel, 1955, 1976; Almario, 2012). Kung pakikipagkuwentuhan o pagpapakuwento ang nilinang na paraan sa pangangalap ng datos, maaaring ang kuwento rin ang gamiting anyo sa paglalahad ng mga ito (Larawan 4). Sa paglilingang ng mga kuwento noong panahon ng Hapon, isinaayos ang mga pagbabahagi mula sa pagpapakilala sa bayan ng Dolores noon, sa pagbabahagi ng iba't ibang alaala at pananaw, hanggang sa kuwento ng mga gawain ng isang aktibong beterano sa panahon ng pag-aaral.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Kuwentong-Bayan: Noong Panahon ng Hapon

Ang Dolores Noon: Piling Panaraw

Juan A.S. Herera, Jr.

Awit ng Isang Gerilya

Fabian C. Guan

Mula Bataan

Manuel C. Montierro

Iyan ang mga Hari

Valeriana C. Guan

Ang Sona sa Dolores

Florenio, Amparo, Elena at
Catalinio W. Montierro

Iyon ang Aking Matuwid

Tirso A. Chumacera at
Milagros L. Chumacera

Sa Kinabuhayan

Elena C. Magno, Cecilea A. Condino
at Genia C. Cenía

Takot ang Bala Sa Atin

Jose A. Chumacera

May Sayawan Din Noon

Ester M. Dela Pena at Rosalina D. Oliveros

Aktibong Beterano

Apolonio C. Mercado

Larawan 4: Iba't ibang Anyo ng Kuwento sa Paglalahad ng Datos

Sa paraan ng kuwento, may kaukulang puwang para sa mga kalahok na makibahagi sa diskurso at maging sa direksyon ng pananaliksik. Nababasa nila ito, nakapagbibigay-linaw at nakapagwawasto, kung kinakailangan. Nararapat lamang ito dahil sa kanila nagmumula ang datos na siyang buhay ng isang pag-aaral. May higit ding pagkakataon na mailahad ang papel ng mananaliksik sa pag-aaral at masuri ang pakikipag-ugnayan niya sa mga kalahok dito. Integral na dimensiyon ito ng anumang pananaliksik at panuntunang pinahahalagahan sa Sikolohiyang Pilipino.

Bilang Pagtatapos

Mula sa pagsasanay sa disiplina ng sosyolohiya, nilayon na ipakita sa artikulong ito ang magkaakibat na paglilinang ng mga pangunahing paksain sa sariling lipunan at ang mga kaparaanan ng pag-aaral at pag-unawa sa mga ito. Ang mga paksain ay malilintang sa pamamagitan ng pagtuon sa at pagsusuri ng mga dalumat o mga pangunahing pagkakahulugan sa sariling lipunan. Magkagayunman, hindi ito nangangahulugan ng pagwawaksi sa mga kaalaman mula sa ibang lipunan; samakatuwid, kinikilala rito ang mga *concept* at mga konseptong salin at pinahahalagahan ang iba't ibang karanasan at kontekstong pinagmumulan ng mga ito.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Sa diwang ito, itinuring ang pakikipagkuwentuhan, pagtatanung-tanong, pagpapakuwento at kuwentong-bayan bilang bahagi ng mga pangkalinangang gawi sa sariling lipunan at nililinang bilang mga dalumat sa panlipunang pananaliksik. Samantala, itinuring naman ang kuwentong-buhay at etnograpiya bilang mga konsepto mula sa Kanluran na tinatangap at inaangkop sa pag-aaral ng sariling lipunan.

Sa artikulong ito, inilahad ang mga suliranin sa paggamit ng mga kategoryang analitikal sa wikang Ingles sa pag-aaral ng mga pagpapakahulugan sa sariling lipunan. Inihahain dito ang pagbibigay ng kaukulang pagpapahalaga sa pagdadalumat ng mga lokal na pagpapakahulugan alinsunod sa mga naaangkop na paraan ng pananaliksik. Magagamit ang mga dalumat bilang panimulang batayan ng mga empirikal na pag-aaral at saligan ng pagbabalangkas ng masusi at malawakang pagpapaliwanag o pagteteorya hinggil sa sariling lipunan. Maituturing ang mga ito bilang ambag ng mga Pilipino sa paglilinang ng pangmaramihan, pangmalawakan o unibersal na kaalaman, at karunungan.

Ipinatutupad na sa maraming akademikong institusyon, maging sa larangan ng panlipunang pananaliksik, ang pagsasagawa ng *ethical review* bago masimulan ang mga pag-aaral. Subalit tulad ng ating napupuna, ang diwang gumagabay dito at marami sa mga kaakibat nitong panuntunan ay alinsunod sa Kanluraning konteksto ng agham, medisina, at etika. Palagay kaya tayo sa *full, prior, and informed consent* sa panlipunang pananaliksik? Sa aking pananaw, mahalagang dalumatin pa natin ang pakikipagkapwa bilang diwa at panuntunang gagabay sa mga pag-aaral sa agham panlipunan at ihambing at/o iugnay ito sa malawaking usapin ng etika sa pananaliksik (de Castro 11-24; Navarro 19-25).

Sa pagsisimula pa lamang ng Sikolohiyang Pilipino noong dekada sitenta, malinaw na, ang pakikipagkapwa ang panuntunan ng pag-aaral sa larangan. Masasabing nakapaloob pa nga mismo sa salitang kalahok ang uri ng pakikitungo sa mga pinagmumulan ng datos na naiiba sa pakahulugan sa *subject* o *respondent* (cf. Enriquez sa Navarro at Lagbao-Bolante 14) sa isang pag-aaral. Tila bago pa man naging matingkad sa peminista at mga kaugnay na metodolohiya ang naaangkop na pakikitungo sa mga kabahagi sa pananaliksik, ginagamit na ang salitang kalahok sa Sikolohiyang Pilipino.

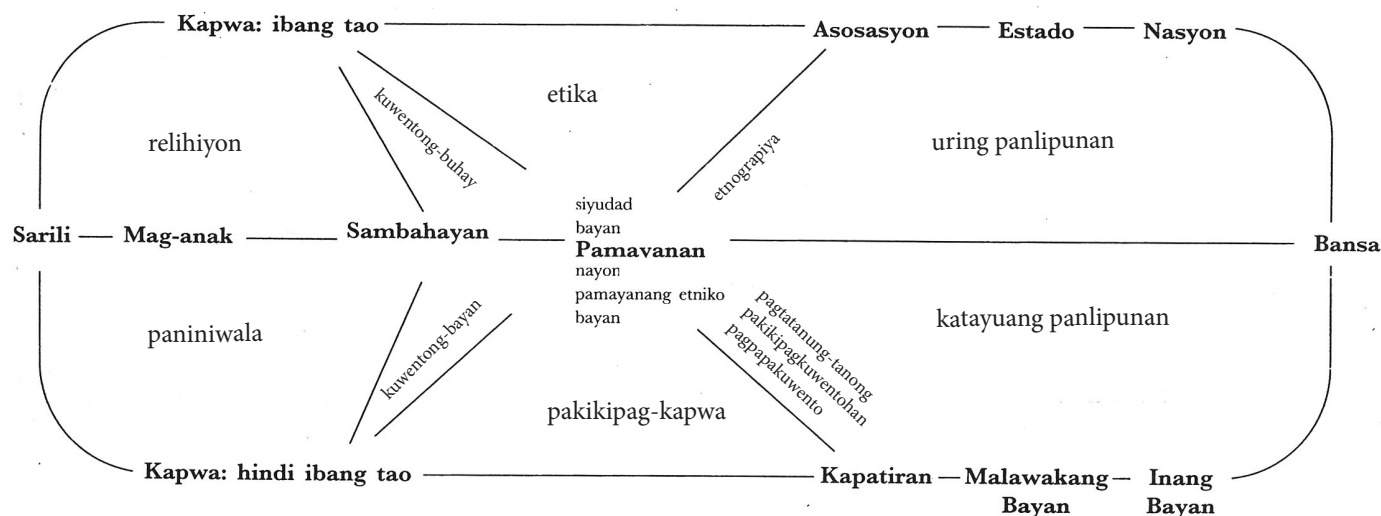
Pinaiiigting sa Sikolohiyang Pilipino ang pag-iingat sa pag-aaral hindi lamang ayon sa panuntunan ng pakikitungo sa ibang tao bilang kalahok kundi dahil siya ay kapwa tao:

...Maituturing ang pakikipagkapwa bilang pangkalinangang panuntunan o imperatibong etikal na ituring ang “ibang tao” bilang “sarili”. Hindi lamang ang mag-anak, pamilya, kamag-anak at “hindi ibang tao” ang nararapat bigyan ng pagpapahalaga at ituring bilang “sarili”. Ang pakikipagkapwa ay isang pangkalinangang pamantayan sa larangan ng pangkalahatang pagtutunguhan. Sa kabilang banda, ang pakikipagkapwa ay pamantayan din sa larangan ng pagpapakatao sa kontekstong Pilipino... (Aquino “Mula sa Kinaroroonan” 35).

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Sa diwang ito, maaari kayang ipanukala na ang mga pananaliksik sa agham panlipunan na mangangailangan ng pakikibahagi ng mga kalahok ay isagawa at isulat sa wikang nauunawaan ng mga nagbahagi? Kung magkakagayon, may higit na puwang ang mga kalahok na maging aktibong bahagi o tunay na kalahok ng mga panlipunang pananaliksik. Maaari pa ngang ituring na bahagi ng karapatan ng pinagmumulan ng datos na mabasa ang kanilang pagbabahagi sa wikang kanilang nauunawaan. Mahalaga, kung gayon, ang pagbibigay ng sipi ng pananaliksik sa mga kalahok ng pag-aaral. Gayundin ang pamamahagi ng resulta ng mga pag-aaral sa mga aklatan at sinupan ng mga bayan kung saan isinagawa ang mga pananaliksik. Hindi lamang ito pagsasakatuparan ng diwa ng pakikipagkapwa kundi gayundin pagpapatatag ng mga institusyong panlipunan sa larangan.

Maaaring kalabisan ang pagturing sa etika ng pakikipagkapwa; tila nasasaklaw na ang maraming elemento ng etika sa pakikipagkapwa subalit tila hindi malinaw ang pagkakapaloob ng diwa ng kapwa at pakikipagkapwa sa konsepto ng etika (cf. de Castro, 1995; Navarro, 2011). Maaaring ang mga pangkalahatang panuntunan ng pakikipagkapwa at mga partikular na tagubiling malilining sa panlipunang pananaliksik ang siyang maihahambing at maiuugnay sa mga kasalukuyang panuntunan ng mga *ethical review* ng mga pag-aaral (Larawang-guhit 11).

Larawang-guhit 11: Pakikipagkapwa at Etika

Dahil ang mananaliksik ang naglilingang ng kahulugan ng mga dalumat o konseptong ginagamit sa pag-aaral at nag-uulat ng mga kahihinatnan ng mga ito, mahalagang malinaw ang pook, tinatayuan, o oryentasyon ng mananaliksik.²⁰ Alinsunod sa kanyang tinatayuan ang kanyang matatanaw at malilining. Mababanaag ang ang lapit ng papel na ito ay maiuugnay sa interpretibong perspektiba sa Kanluraning sosyolohiya at pag-aaral sa larangan (Weber, 1999; Blumer, 1954; Schwandt, 2000).

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Maigting sa perspektibang ito ang pag-unawa sa mundo ng mga kalahok alinsunod sa kanilang pananaw at mga pagpapakahulugan. Subalit mapapansin na bagama't may mga pagbabago na sa pagturing sa respondents bilang *other* sa Kanluraning pananaw, bunsod, halimbawa, ng peminista, konstruktibismo, o postmodernistang pananaw, mahirap pa ring mabanaagan sa mga ito ang pagturing sa kalahok bilang kapwa alinsunod sa kontekstong Pilipino.

May implikasyon ang paglilinaw ng pook ng mananaliksik sa Sikolohiyang Pilipino, sa lapit na "*suppositionless*" na pag-aaral dito at sa kaugnay na paglilingang, halimbawa, ng mga paraan ng pananaliksik tulad ng pakapa-kapa o pakikipagkuwentuhan (Pe-Pua 1) na tila hindi nagpapahayag ng kapookan at/o ng teoretikal na oryentasyon ng pag-aaral. Sa gitna ng mga paglilinaw ng pook o oryentasyon ng mananaliksik sa sariling lipunan (Salazar, walang petsa; Guillermo, 2009) na kaalinsabay ng tunguhin sa Kanluran kaugnay ng *reflexivity* o ng kamalayan ng mananaliksik hinggil sa kanyang impluwensiya sa larangan, maaari pang liwanagin ang pananaw ng Sikolohiyang Pilipino hinggil sa mga bagay na ito. Anu-anong mga puwersa ang nag-uudyok sa pag-aaral?

Ang pagtatanung-tanong o pakikipagkuwentuhan kaya ay ginagamit bilang pagkilala sa katayuan ng kalahok sa pag-aaral bilang kapwa? O bilang estilo atistratehiya ng paglapit sa kalahok at "pakikipagpalagayang-loob" sa mga ito upang makakalap ng maraming datos? Maaaring sa dakong huli, ang kalooban ng mananaliksik ang tanging may hawak ng kasagutan sa mga ganitong katanungan. Bilang gabay sa pag-aaral sa larangan, mahalagang dalumatin pa ang ugnayan ng maituturing na dalawa sa pinakasentral na dalumat sa Sikolohiyang Pilipino at sa agham panlipunang Pilipino, ang kapwa at ang loob (Alejo, 1990).

Tulad ng sinabi sa simula ng papel na ito, unang nilinang ang panlipunang pagbabanghay bilang katumbas ng *social organization* sa Kanluraning sosyolohiya. Ang disiplina ng sosyolohiya sa UP Diliman ay binubuo ng dalawang buod na larangan (*core areas*): *sociological theory* at *sociological methodology* at limang substantibong larangan (*substantive areas*): *social organization*, *social disorganization*, *social psychology*, *demography-human ecology*, at *social change*. Kung matingkad sa ating pook bilang mananaliksik ang sariling lipunan, tila may mga suliranin sa pagkakahiwa-hiwalay ng mga larangang ito. Halimbawa, tili pilipit ang paghihiwalay ng usapin ng *social organization* at *social psychology* sa sariling konteksto.

Alinsunod sa ipinahayag sa papel na ito, integral ang kapwa sa panlipunang pagkakaugnay-ugnay o organisasyon sa sariling konteksto. Subalit ang kapwa, tulad ng pagtingin dito ni Enriquez ay isa ring batayang salita sa panlipunang sikolohiya o *social psychology*. Kalituhan ang idudulot nito sa mga mag-aaral at maging sa ating sarili kung ang kapwa ay nakapaloob sa *social psychology* sa Sikolohiyang Pilipino at sa *social organization* naman sa sosyolohiya!²¹

Tila pilipit din ang paghihiwalay ng *social organization* sa *social disorganization*. Gayundin ang paghihiwalay ng *sociological theory* at *sociological methodology*. Alinsunod sa diwa ng paglalahad na ito, masasabing ang sosyolohiya at ang mga pagkakahati-hati nito sa iba't ibang aralin ay mga konseptong salin na nag-uugat sa Europeo at Hilagang Amerikanong konteksto na pinagmulan ng disiplina. Kung uunawain ang ating lipunan, maaaring isang integratibo at holistikong pananaw ang

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

may katuturan dito. Anumang pagkakahati at pagbibigay ng prioridad sa larangang ito ay makabubuting alinsunod sa pagtatasa ng mga dalubhasa rito at nababatay sa mga pangunahing pangangailangan at adhikain ng sariling lipunan.

Masasabing ang pagkakahati ng disiplina ng sosyolohiya ay katambal ng pagkakahati-hati ng agham panlipunan. Subalit kung ating titingnan ang mga akda ng tatlong dalubhasa, mapapansing inigpawan nila ang mga substantibo at metodolohikal na usapin ng kani-kanilang disiplina. Sa pagsusuri ni Enriquez sa Kanluraning Sikolohiya, malawakang larangan ng sikolohiya at kulturang Pilipino ang kanyang sinuri. Sa pag-igpaw ni Salazar sa kumbensyunal na *historia*, kalinangang Austronesyano ang kanyang dinalumat. Malawak na ang saklaw ng antropolohiya at sosyolohiya, mga disiplinang tinuntungan ni Covar subalit kinailangan pa rin niyang linangin ang Pilipinolohiya. At tulad ng naipahayag na, sa iba't ibang paraan, naglinang din sila ng mga kaukulang kaparaanan ng pag-aaral. Sa diwang ito, nananatiling isang mapanghamong palaisipan para sa mananaliksik ng sariling lipunan ang ibinahagi ni Covar:

Noong una, lubos ang aking paniwala na ang akademikong disiplina ay nagdudulot ng linaw sa ating kultura. Subalit sa aking pagmumuni-muni, natanto ko na inaakit tayo ng akademikong disiplinang ating kinabibilangan na mag-ambag sa teorya, metodo at laman ng mga disiplina at hindi upang ilantad ang F/Pilipinong kaisipan, kultura at lipunan. Ang kaisipan, kultura at lipunan sa konteksto ng mga disiplina ay panggatong lamang sa kapakanan at pagpapayabong ng disiplina ngunit hindi ang pagpapayabong ng F/Pilipinong kaisipan, kultura at lipunan. Sa Pilipinolohiya, ang mga akademikong disiplina ay siyang kasangkapan upang mapalaya ang F/Pilipinong kaisipan, kultura at lipunan at hindi ang kabaligtaran nito (*Larangan* 30).

Ang mga salitang ito ang nagsilbing pagtatapos ng artikulong “Mula sa Kinaroroonan: Kapwa, Kapatiran at Bayan sa Agham Panlipunan” (1999). Nais ko rin itong gamitin bilang pagtatapos ng paglalahad na ito. Maaaring sabihin na isang masalimuot at malalim na indibidwal at akademikong proseso ang pagharap sa mabigat na hamon ni Covar subalit maaaring isang hakbang kaugnay nito ang pagpapaigting ng pagsasanib-pwersa ng mga indibidwal at samahang nagtataguyod ng pag-unawa sa sariling lipunan. Isa pang bagay ito na masigasig na itinaguyod ni Virgilio Enriquez ng Sikolohiyang Pilipino.

MGA TALA

- 1 Nirebisang bersyon ng pangplenaryong papel na binasa sa ika-36 na Pambansang Kumperensya sa Sikolohiyang Pilipino na itinaguyod ng Pambansang Samahan ng Sikolohiyang Pilipino (PSSP) at Departamento ng Sikolohiya, Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya, Pamantasan ng Pilipinas noong ika-24-26 ng Nobyembre, 2011, GT Toyota Center, Asian Center, Pamantasan ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon. Pasasalamat kay Bb. Clarice G. Crisostomo, nagtapos ng BA Sociology, para sa kanyang mahalagang tulong sa paghahanda ng mga larawang-guhit at mga kaugnay na gawain. Isinama rin dito ang ilang punto sa “Mula sa Sosyolohiya Tungo sa Panlipunang Pagbabanghay” na ibinahagi bilang Tagapagsalita sa 18th Anniversary Week Forum ng UP Kalipunan ng mga Mag-aaral ng Sosyolohiya (KMS) na may temang Tibok: Paglapit ng Sosyolohiya sa Pusong Pilipino. Isinagawa ito noong ika-7 ng Marso 2012, Palma Hall 207, Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya, Pamantasan ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon.

Nais kong pasalamatang ang mga tagasuri ng papel para sa kanilang masusi at mahalagang ambag sa papel na ito. Pinasasalamatang ko rin ang buong pangkat ng Sentro ng Wikang Filipino na masigasig at matiyagang sumuporta sa paglalathala ng pag-aaral na ito.
- 2 Ang salin ng banghay sa Ingles ay outline o sketch (English 149). Sa panitikang Pilipino, ginagamit din ang banghay, halimbawa, bilang katumbas sa Ingles ng plot. Tingnan Ang Maikling Kuwento sa Filipinas: 1896-1949 Kasaysayan at Antolohiya ni Virgilio S. Almario ix)
- 3 Sa talakayan sa Sampaksaan (2000), aking idinagdag din ang panimulang paglilinaw ng pagkakaiba sa pagitan ng hindi ibang tao at ibang tao ayon sa biolohikal na ugnayan, uri at antas ng pagtutunguhan at iba't ibang dimensiyon ng paniniwala at/o ideolohiya.
- 4 Mahalagang maiugnay din sa pagtingin sa mga katawagang ito ang malawakang pagbabago sa estruktura at dinamiko ng pamilyang Pilipino sa harap ng pangingibang-bayan ng maraming Pilipino, ng magkakaibang pagtutunguhan ng mga kasarian at iba pang panlipunang kaganapan.
- 5 Nais kong kilalanin ang ilang kaugnay na panayam kung saan inilahad din ang ilang bahagi ng paglalakbay na ito: Sampaksaan sa Unibersidad ng Pilipinas (2000), Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino (2002) Miriam College (2005), De La Salle University (2007), University of Sussex (2010), Kalipunan ng mga Mag-aaral ng Sosyolohiya sa Unibersidad ng Pilipinas (2012) at sa mga klase ng metodolohiya at kwalitatibong pananaliksik sa sosyolohiya nitong nakaraang ilang taon.
- 6 (<http://www.translate.google.com/#tl/en/dalumat>; huling tiningnan noong ika-16 Hunyo 2013, 5:46 nu)
- 7 Sa aking pakikipag-usap kay Propesor Salazar noong ika-24 ng Nobyembre 2011, kanyang ibinahagi na ang paglilirip ay tumutukoy din sa pagtingin sa ilalim ng tubig, halimbawa, sa karagatan; nagpapahiwatig sa katuturan ng salita sa mga bayang napaliligiran ng tubig. Sa kabilang banda, ang mga sinaunang pakahulugan naman sa dalumat ay pagbuo ng isang sirang bagay o pagdurusa (UP Diksyunaryong Filipino 259).

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

- 8 May kaugnay na pagtalakay sa susunod na bahagi hinggil sa mga konseptong inaangkop o inaangkin sa lipunang Pilipino tulad ng konsepto ng pamilya.
- 9 Kapuna-puna rin ang patuloy na mga pag-aaral sa akademya na nakatuon sa usapin ng kapaniwalaan sa lipunang Pilipino. Tingnan, halimbawa, mula sa disiplina ng sosyolohiya nitong nakaraang ilang taon ang mga pag-aaral sa gradwadong programa nina Sapitula (2006), Taberdo (2008), Marianta (2010) at Lavares (2011); maging ang mga akda nina Lanuza (1999), Abad (2001) at Domingo (2009). Gayundin, kamakailan mula sa Kolehiyo ng Arte at Literatura, ang mga pag-aaral nina dela Paz (Philippine Studies, 2011) at Tolentino (Araling Pilipino, 2012). Sa kabilang banda, maihahambing ang ganitong pagsusuri ng mga dalumat at konsepto, halimbawa, sa Concept Formation in Social Science ni William Outhwaite (Routledge and Kegan Paul, 1983).
- 10 Maiuugnay dito, halimbawa, ang pagpapahalaga ni Pangulong Benigno S. C. Aquino III sa “daang matuwid” na mapag-aaralan pa bilang dalumat sa antas ng pang-araw-araw na buhay at malilining din tungo sa pagpapatatag ng mga institusyong panlipunan.
- 11 Tila dalawang magkaugnay na direksyon ang maipapanukala hinggil sa pagpapalawig ng paggamit ng sariling wika sa bansa. Una, mahalaga tungo sa pagbubuo at pagpapatatag ng bansa ang pagpapalawig ng isang wikang pambansa na kinakailangang masigasig na itaguyod ng pamahalaan, media, edukasyon at simbahan bilang mga pangunahing institusyong panlipunan. Pangalawa, tungo sa higit pang pagkakaunawaan ng iba’t ibang etnolinggwistikong grupo sa lipunang Pilipino at tungo rin sa pangangalaga ng mga wika, mahalaga ang pagsasalin mula sa at tungo sa iba’t ibang wika sa bansa.
- 12 Hinggil sa usapin ng pagteteorya o pagbubuo ng mga masusing paliwanag, pinag-uugnay nina Enriquez ang pagteteorya at pagdadalumat, halimbawa, sa paglilinaw ng “sikolohiya ng mga Pilipino (ang palasak na anyo ng sikolohiya na pagdadalumat o pagteteorya tungkol sa kalikasang sikolohikal ng mga Pilipino, batay sa katutubong pananaw man o banyagang perspektibo)” at ang pagkakaiba nito sa Sikolohiyang Pilipino “(ang nilalayong anyo ng sikolohiya sa Pilipinas na bunga ng oryentasyong Pilipino)” at sa Sikolohiya sa Pilipinas “(ang kabuuan o pangkalahatang anyo ng sikolohiya sa Pilipinas)” (Pe-Pua at Protacio-Marcelino 7) Para kay Covar, may pangangailangan na “bumalangkas ng sariling teorya na lapat sa ating kaisipan, kultura at lipunan ayon sa ating karanasan at pananaw” (Larangan 30). Ayon naman kay Salazar, “Ang kailangan ay mga teoryang nag-uugat sa mga konsepto, pananaw, at karanasang Pilipino. Ang teorya ay bunga lamang ng pagsasanib ng mga kongkretong karanasan at ng kulturang pinagmumulan nito (sa Navarro at Lagbao Bolante 18). Maiuugnay din dito ang sinabi ni lleto hinggil sa kahalagahan na maunawaan ang mga mamamayan ayon sa kanilang sariling pagpapakahulugan (“...to understand the masses in their own terms...”, 25; salin ng may-akda).
- 13 Bagama’t hindi tuwirang pinag-iiba ni Salazar ang pagturing sa konsepto at dalumat, makikita sa kanyang akdang “Wika ng Himagsikan, Lenguwahe ng Rebolusyon: Mga Suliranin ng Pagpapakahulugan ng Pagbubuo ng Bansa” (1998a) ang pag-igpaw sa limitasyon ng Kanluraning konsepto ng rebolusyon at ang paglilingang ng dalumat ng himagsikan. Dagdag dito, pinag-iiba rin ni Salazar ang pagturing sa kasaysayan at historia, kalinangan at kultura, bayan at nasyon, bayani at heroe at iba pa. Sa implisitong paraan, tila pinag-iiba rito ang dalumat at konsepto.
- 14 Hinggil sa maselang bagay ng pagsasalin, bigyang-pansin, halimbawa, ang paglilinaw na kinailangang ihayag ng patnugot hinggil sa paggamit ng isa sa mga pinakamatingkad na konsepto sa sosyolohiya at kwalitatibong pananaliksik. Kaugnay ng “concept of ‘understanding’” (p.3), “The German term is Verstehen. Its primary reference

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

in this work is to the observation and theoretical interpretation of the subjective 'states of mind' of actors. But it also extends to the grasp of the meaning of logical and other systems of symbols, a meaning which is usually thought of as in some sense 'intended' by a mind or intelligent being of some sort... It has not seemed advisable to attempt a rigorous use of a single English term whenever Weber employs Verstehen. 'Understanding has been most commonly used. Other expressions such as 'subjectively understandable,' 'interpretation in subjective terms,' 'comprehension,' etc., have been used from time to time as the context seemed to demand. – ED" (p.19-20). Kaugnay nito, sinabi rin na "The ability to use language is on the one hand a fundamental index of the state of development of the individual himself, so far as it is relevant to the theory of action. On the other hand, language is perhaps the most crucially important source of evidence for subjective phenomena. - ED" (p.23).(Weber 3-23); Tingnan din ang Weber The Theory of Social and Economic Organization 87-112.

- 15 Mapapansin ang pagkakahawig ng ilang bahagi ng pagtalakay na ito sa usapin ng pagsasakatutubo sa Sikolohiyang Pilipino – pagsasakatutubo mula sa labas at pagsasakatutubo mula sa loob – (Enriquez, 1976 at 1993 sa Navarro at Lagbao-Bolante, 2007; Pe-Pua at Protacio-Marcelino, 2002 at Pe-Pua, 2005) bagama't mapapansin din na hindi ginamit ang salitang katutubo sa papel na ito. Malapit ang aking pananaw sa pagtingin sa loob na rin ng Sikolohiyang Pilipino, tulad ng isinaad ni Pe-Pua, na "problematiko ang salitang pagsasakatutubo sapagkat paano mo maisasakatutubo ang katutubo na?" (3). Maging si Enriquez ay nagsabing "the term indigenization from within can be viewed as semantically anomalous" (sa Navarro at Lagbao-Bolante 46). Kaugnay nito, tila ang salitang katutubo ay bahagi ng pagtingin ng mga nasa labas ng isang kalinangan o yunit panlipunan at hindi bahagi ng pagpapakahulugan ng mga mamamayan sa sariling lipunan. Hinggil sa usaping ito, tingnan din ang "Pagsasakatutubo at Teorya: Posible ba o Hindi" ni Salazar.
- 16 Sa isang banda, bagama't laganap ang gamit ng salitang konsepto sa lipunang Pilipino, maaaring masabi na ito ay mula sa konsepto sa wikang Kastila. Tila ganito rin ang kalagayan ng maraming salita sa sosyolohiya at sa agham panlipunan, kung saan ang mga itinuturing na salitang salin sa Pilipino mula sa Ingles ay dumaraan pa rin sa anyo nito sa wikang Kastila. Kabilang dito ang sosyolohiya, organisasyon, institusyon, relihiyon at marami pang iba. Bagama't naisalin na, maaaring ang pagpapakahulugan ng mga ito ay alinsunod pa rin sa banyagang karanasan at konteksto.
- 17 Mahalagang sabihin na maging sa Kanluran, upang lubos na maunawaan ang larangan, may mga pananaw din laban sa depinitibong paggamit ng mga konsepto at teorya. Nagpanukala ng gamit ng sensitizing concepts sa halip na definitive concepts sa pag-aaral sa larangan, tingnan, halimbawa, ang klasikong akda ni Herbert Blumer "What is Wrong With Social Theory" 25-34.
- 18 May kaugnay na pagtalakay hinggil dito sa susunod na bahagi.
- 19 Ipinapalagay din ni Bulatao na sa pamamagitan ng pag-uugnayan at dayalogo, may posibilidad na "we can come up with something new, which will be fully Christian and fully Filipino at the same time" (14). Para naman kay Marasigan, isa ring paring Heswita at nanirahan sa Bundok Banahaw, alinsunod sa pananaw ng Batikano II, mahalaga para sa simbahang Katoliko "to rediscover the positive elements in popular piety and to purify it of its negative elements" (1). Mababanaagan ang tensiyon kaugnay ng pagsasanib ng mga sinauna at Katolikong paniniwala, at gayundin, ng pag-uugnay ng dalumat at konsepto.
- 20 Sa isang pagbabahagi sa Departamento ng Kasaysayan, inilahad ni Salazar ang pook bilang "kinatatayuan ng

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

isang kalinangan o kabihasan sa isang partikular na panahon. At mula sa pook na iyan, titingnan at ipaliliwanag ang sarili sang-ayon sa materya ng kasayayan. Ang materyang pangkasaysayan ay ang ipinalalagay o tinatagurian na pook bilang pagkukunan ng kaalaman at karunungan tungkol di-lamang sa nakaraan kundi pati na sa kabuuang kalinangan o kabihasan ..." (Pook at Materya 2). Para sa larangan ng sosyolohiya at pananaliksik sa larangan, iniaangkop ang pook bilang tinatayuan o pinagmumulan ng mananaliksik para sa kanyang pag-aaral. Maaaring ang kanyang pook ay alinsunod, halimbawa, sa isang paksain, teorya, metodo, paninindigan o pananaw pangkasarian, etniko, pangkalinangan, kumbinasyon ng mga ito at iba pa.

- 21 Maaring bunsod din ang suliraning ito ng artipisyal na pagkakahati-hati ng mga disiplina sa agham panlipunan na bibigyang-pansin sa susunod na bahagi. Sa kabilang banda, maaaring sabihing napalilitaw ang mga dalumat tulad ng kapwa kapag ang mga kurso ay isinasagawa sa wikang Pilipino, kung saan naiigpawan ng sariling konteksto ang karaniwang hangganan ng mga disiplina sa agham panlipunan.

MGA SANGGUNIAN

- Abad, Ricardo G. "Religion in the Philippines." *Philippine Studies* 49 (2001): 337-367. Nakalimbag.
- Abrera, Maria Bernadette L. "Bangka, Kaluluwa at Katutubong Paniniwala." *Philippine Social Sciences Review* 57.1-4 (2005): 29-53. Nakalimbag.
- Aganon, Marie E. "A Typology of Labor Relations." PhD dissertation in Sociology, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman, Quezon City. 1990.
- Alatas, Syed Farid. *Alternative Discourses in Asian Social Science: Responses to Eurocentrism*. India: Sage Publications Pvt Ltd, 2006. Nakalimbag.
- Alejo, Albert. *Tao po! Tuloy! Isang Landas sa Pag-unawa sa Loob ng Tao*. Quezon City: Office of Research and Publications, Ateneo de Manila University, 1990. Nakalimbag.
- Almario, Virgilio S. *Ang Maikling Kuwento sa Filipinas: 1896-1949 Kasaysayan at Antolohiya*. Manila: Anvil Publishing, 2012. Nakalimbag.
- Aquino, Clemen C. "Mula sa Kinaroroonan: Kapwa, Kapatiran at Bayan sa Agham Panlipunan." *Professorial Chair Paper Series*, Quezon City: CSSP Publications, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman, Quezon City. 1999. Nakalimbag. Orihinal ng salin sa Ingles "Mula sa Kinaroroonan: Kapwa, Kapatiran and Bayan in Philippine Social Science." ni Randolph M. Bustamante sa *Asian Journal of Social Science* 32.1 (2004): 105-139. Nakalimbag. Tingnan din sa Navarro, Atoy M. at Flordeliza Lagbao-Bolante, mga patnugot. *Mga Babasahin sa Agham Panlipunang Pilipino: Sikolohiyang Pilipino, Pilipinolohiya at Pantayong Pananaw*. Lunsod Quezon: C&E Publishing, Inc, 2007. Nakalimbag.
- _____. "Palay at Buhay: Mga Kuwento Mula sa Isang Nayon ng Laguna." Orihinal ng salin sa Ingles na "Palay at Buhay: Stories from a Philippine Village." *Rice in Asia: Lives of Seven Farmers* Ed. Hidetoshi Kato. Singapore: Times Academic Press for the Asian Media Information and Communication Centre, 2000. Nakalimbag.

- ____. Panayam - “Kapwa, Kapatiran at Bayan sa Agham Panlipunan at Pilosopiyang Pilipino.” *Sampaksa sa Agham Panlipunan at Pilosopiyang Pilipino* Buklod CSSP, UP KAPPP at Klase ng Kas 1 (Seksyong MHW-3, MHX-1, MHY) CSSP AVR, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon. Ika-3 ng Hulyo, 2000.
- ____. Panayam - “Kasaysayang Pasalita at Kuwentong Buhay sa Panlipunang Pananaliksik: Pagbabahagi mula sa Sosyolohiya.” Kumperensyang *The State of Oral History in the Philippines*, Silid Yuchengco 407-408 De La Salle University, Taft Avenue, Manila, ika-23 ng Pebrero, 2007.
- ____. Panayam - “Life History Research and Philippine Social Science.” The International Auto/Biography Association Conference *Life Writing and Intimate Publics* University of Sussex, United Kingdom. Ika-28 Hunyo – ika-1 Hulyo, 2010.
- ____. Panayam - “Mula sa Sosyolohiya Tungo sa Panlipunang Pagbabanghay.” 18th Anniversary Week Forum ng UP Kalipunan ng mga Mag-aaral ng Sosyolohiya *Tibok: Paglapit ng Sosyolohiya sa Pusong Pilipino*, Palma Hall 207, Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon, ika-7 ng Marso, 2012.
- ____. Panayam - “Panlipunang Pagbabanghay: Pag-unawa at Paglilinang ng mga Pananaw”, *Kapwa, Kapatiran at Bayan sa Pagbubuo ng Kaisipan ukol sa Panlipunang Pagbabanghay*, Audio-Visual Room A and B, Miriam College, Lunsod Quezon, ika-7 ng Marso, 2005.
- ____. Panayam - “Sa Kandungan ng Alaala: Paglilinang ng mga Kuwentong Buhay.” Kapihan sa Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino (PSSP), 47 San Antonio St., San Francisco del Monte, Lunsod Quezon. Ika-14 ng Disyembre, 2002.
- ____. “Workers in the Philippines: Classes and Beyond.” DPhil thesis in Sociological Studies, University of Sussex, United Kingdom, 1990.
- Bautista, Maria Cynthia Rose B. “Capitalism and the Peasantry: A Review of the Empirical Literature.” *Philippine Sociological Review* 31 (1983): 17-26. Nakalimbag.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

- Blumer, Herbert "What is Wrong With Social Theory" *Qualitative Research* Eds. Alan Bryman and Robert Burgess, Volume 1, London: Sage Publications Inc, 1999; 25-34. *American Sociological Review* 19.1 (1954): 3-10. Nakalimbag.
- Bulatao, Jaime, S.J. "Split-Level Christianity." *Christian Renewal of Filipino Values*. Ed. Vitaliano R. Gorospe, S.J. Quezon City: Ateneo de Manila, 1966. Nakalimbag.
- Covar, Prospero R. "The Iglesia Watawat ng Lahi – An Anthropological Study of a Social Movement in the Philippines", PhD dissertation in Anthropology, University of Arizona, 1975.
- ____. "Potensiya, Bisa at Anting-Anting (Decoding Belief System Encoded in Folklore)" *Asian Studies* XXVIII (1980): 71-78. Nakalimbag.
- ____. *Larangan: Seminal Essays on Philippine Culture*. Manila: Sampaguita Press Inc., 1998. Nakalimbag.
- de Castro, Leonardo D. *Etika at Pilosopiya sa Kontekstong Pilipino*. Quezon City: University of the Philippines Press, 1995. Nakalimbag.
- de la Paz, Cecilia S. "Ang Mga Poon sa Lucban, Quezon : Ang Iskulturang Pangrelihiyon Bilang Pandayan ng Kahulugan, Kasaysayan at Relasyong Panlipunan." Disertasyon sa Ph.D. Philippine Studies. Unibersidad ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon, 2011.
- Domingo, Eduardo. "Intertextuality and the Sociology of Religion: Amazing Sociological Contexts as Texts." *Philippine Sociological Review* 57 (2009):79-103. Nakalimbag.
- Dungo, Nanette G. "Changing Social Relations in the Negros Sugar Hacienda: The Eroding Relation of Patronage Between the Hacendero and Worker in the Context of Development in the Wider Political Economic Milieu", PhD Dissertation in Sociology, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman, Quezon City, 1993.
- English, Leo James. *Tagalog-English Dictionary*. Mandaluyong City: Congregation of the Most Holy Redeemer, 1986. Nakalimbag.
- Enriquez, Virgilio. "Kapwa: A Core Concept in Filipino Social Psychology." *Philippine Social Sciences and Humanities Review* 1.4 (1978): 100-108. Nakalimbag.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

_____. *From Colonial to Liberation Psychology: The Philippine Experience* Quezon City: University of the Philippines Press, 1992. Nakalimbag.

_____. *Pagbabangong-Dangal: Indigenous Psychology & Cultural Empowerment* Lunsod Quezon: Akademya sa Kultura at Sikolohiyang Pilipino, 1994. Nakalimbag.

Google translate <http://www.translate.google.com/#t/en/dalumat> (huling tiningnan noong ika-16 ng Hunyo 2013, 5:46 nu) Web.

Guerrero, Sylvia. ed. *Towards Feminist Consciousness: Filipino Mothers and Daughters Tell Their Story*. Quezon City: University Center for Women's Studies, University of the Philippines, 1997. Nakalimbag.

Guevarra, Marita Concepcion Castro. "Moving In and Out of Poverty: Understanding Social Mobility from the Perspectives of the Still-Poor, Now-Poor, Once-Poor and Near-Poor of Payatas B, Quezon City." PhD dissertation in Sociology, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman, Quezon City, 2008.

Guillermo, Ramon. *Pook at Paninindigan: Kritika ng Pantayong Pananaw*. Quezon City: The University of the Philippines Press, 2009. Nakalimbag.

Harnessing Self-Reliance Initiatives and Knowledge, Inc. (HASIK). *Hugot sa Sinapupunan: Stories from the Womb*. Quezon City: HASIK, 1992. Nakalimbag.

Ileto, Reynaldo. "Bonifacio, the Text, and the Social Scientist." *Philippine Sociological Review* 32.1-4 (1984) 19-29. Nakalimbag.

Illo, Jeanne. *Fishers, Farmers, Wives: The Life Stories of Ten Women in a Fishing Village*. Quezon City: Institute of Philippine Culture, Ateneo de Manila University, 1990. Nakalimbag.

Javier, Roberto E. Jr. "Pangpamamaraang Kaangkinan ng Pakikipagkuwentuhan." *Binhi* 11.2 Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino, 2005. Nakalimbag.

Kintanar, Thelma B., et al. *Kuwentong Bayan: Noong Panahon ng Hapon Everyday Life in a Time of War*. Quezon City: The University of the Philippines Press, 2006. Nakalimbag.

Lanuza, Gerry. "The Sociology of Religion." *Philippine Studies* 47 (1999): 351-379. Nakalimbag.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

- Lavares, Anna Melissa C. "Religiosity and Life Satisfaction of the Filipino Elderly: A Sociological Investigation." MA thesis in Sociology, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman, Quezon City, 2011.
- Magno, Christopher N. "Si Erap at ang Samahan ng Maralitang Tagalunsod: Paglalarawan sa Pakikipag-uugnayan ng Dalawang Samahan ng Maralitang Tagalunsod (SRCC-NTA at SANAPA) kay Pangulong Estrada." Tesis sa MA Sosyolohiya, Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon, 2004.
- Mangubat, Lilly V. "The Social Construction of Tiwala and the Dynamics of Social Networks in a Filipino Rural Poor Community", PhD dissertation in Sociology, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman, Quezon City, 2008.
- Manuel, E. Arsenio. "Literature in Ethnic Oral Traditions." Paper read before the Philippine-American Educational Foundation XIth American Studies Seminar, University of the Philippines at Los Baños, Laguna, October 24-28, 1976.
- Manuel, E. Arsenio. "Notes on Philippine Folk Literature." *The University of Manila East Asiatic Studies* IV.2 (1955): 137-151. Nakalimbag.
- Marasigan, Vicente. *A Banahaw Guru: Symbolic Deeds of Agapito Illustrisimo*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 1985. Nakalimbag.
- Marianta, Yohannes/Wayan. "The Paradoxes of Moral Shepherding: Sociological Analysis of the Political Pronouncements of the Catholic Bishops' Conference of the Philippines (1972-2009). MA thesis in Sociology, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman, Quezon City, 2010.
- Navarro, Atoy M. at Flordeliza Lagbao-Bolante, mga patnugot. *Mga Babasahin sa Agham Panlipunang Pilipino: Sikolohiyang Pilipino, Pilipinolohiya at Pantayong Pananaw*. Lunsod Quezon: C&E Publishing, Inc, 2007. Nakalimbag.
- _____. "Etika sa Pananaliksik." *SALIKSIK: Gabay sa Pananaliksik sa Agham Panlipunan, Panitikan, at Sining*. Eugene Y. Evasco, Atoy M. Navarro, Will P. Ortiz, at Mary Jane B. Rodriguez-Tatel.

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Lunsod Quezon: C & E Publishing, Inc., 2011. Nakalimbag.

Outhwaite, William. *Concept Formation in Social Science*. London: Routledge and Kegan Paul, 1983. Nakalimbag.

Pe-Pua, Rogelia. "Kros-Katutubong Perspektibo sa Metodolohiya: Ang Karanasan ng Pilipinas" (salin ni Atoy Navarro mula sa Ingles) *Binhi* 11.1, Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino, 2005. Nakalimbag.

Pe-Pua, Rogelia at Elizabeth Protacio-Marcelino. "Sikolohiyang Pilipino: Pamana ni Virgilio G. Enriquez." *Binhi* 1.1 Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino, 2002. Salin mula sa Ingles nina Atoy Navarro at Jay Yacat ng "Sikolohiyang Pilipino (Filipino Psychology) A Legacy of Virgilio G. Enriquez" *Asian Journal of Social Psychology* 3.1 (2000): 49-71. Nakalimbag.

Pineda-Ofreneo, Rosalinda. "Ang Kuwentong Buhay Bilang Tekstong Pagsasakapangyarihan ng mga Manggagawa sa Bahay." Disertasyon sa Ph.D. Philippine Studies, Kolehiyo ng Arte at Literatura, Unibersidad ng Pilipinas, Lunsod Quezon, 1994.

Rodriguez, Mary Jane B. "Ang Dalumat ng Bayan sa Kamalayang Pilipino." papel na isinumite sa Antropolohiya 270, Departamento ng Antropolohiya, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman, Tag-init, Taong Akademiko 1995-96.

Salazar, Zeus. "Ang babaylan sa kasaysayan ng Pilipinas." *Women's role in Philippine history: Selected Essays*. Quezon City: University Center for Women's Studies, University of the Philippines, 1989. Nakalimbag.

_____. "Ang kamalayan at kaluluwa: Isang paglilinaw ng ilang konsepto sa kinagisnang sikolohiya." *Ulat ng Ikalawang Pambansang Kumperensya sa Sikolohiyang Pilipino*. Mga Patnugot, Lilia Antonio, Laura Samson, Ester Reyes at Ma. Elena Paguio. Lunsod Quezon: Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino, 1977. Nakalimbag.

_____. "Estado, Lipunan at Kultura sa Kasaysayan: Ang Wika sa Pamanang Pangkalinangan ng Pilipinas." Balangkas ng Pansentenaryong Lektyur, Balay Kalinaw, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman,

PILING USAPIN SA PAG-UNAWA SA SARILING LIPUNAN

Lunsod Quezon, ika-29 ng Setyembre, 1998b.

- ____. "Introduksyon" at "Ugnayan at Pamamaraan: Pagpopook ng Pinagmulan" sa *The Malayan Connection: Ang Pilipinas sa Dunia Melayu* Lunsod Quezon: Palimbagan ng Lahi, 1998. Nakalimbag.
- ____. *Liktao at Epiko: Ang Takip ng Tapayang Libingan ng Libmanan, Camarines Sur* Bagong Kasaysayan, Lathalain Blg. 12. Lunsod Quezon: Palimbagan ng Lahi, 2004. Nakalimbag.
- ____. "Pagsasakatutubo ng Teorya: Posible ba o Hindi?" Balangkas ng Panayam, *Philippine Studies* 198, Kolehiyo ng Arte at Literatura, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon, ika-6 ng Hulyo 1994.
- ____. "Pook at Materya: Ang Kaalaman at Karunungan Pangkasaysayan", manuskrito, Departamento ng Kasaysayan, Dalubhasaan ng Agham Panlipunan at Pilosopiya, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon, (walang petsa).
- ____. "Ang Relihiyong Austronesyano ng Anito: Batayan ng Sinaunang Sampalataya ng Kapilipinuhan." Panayam sa Pambansang Simposium *Diwa ng Pilipinas* na itinaguyod ng Christian Meditation Center, Philippine International Convention Center, Lunsod ng Maynila, ika-20 ng Nobyembre 1993.
- ____. "Wika ng Himagsikan, Lenguwahe ng Rebolusyon: Mga Suliranin ng Pagpapakahulugan sa Pagbubuo ng Bansa." Panayam Pangkatedra, Katedrang Rafael Palma sa *Kasaysayan sa Wika, Panitikan, Sining at Himagsikan* Mga Patnugot. A. Navarro at R. Abejo. Lunsod Quezon: LIKAS, 1998a. Nakalimbag.
- Santiago, Carmen E. at Virgilio G. Enriquez. "Tungo sa Maka-Pilipinong Pananaliksik." *Sikolohiyang Pilipino: Teorya, Metodo at Gamit*. Pat. Pe-Pua, Rogelia, Lunsod Quezon: University of the Philippines Press at Akademya ng Sikolohiyang Pilipino, 1989. Nakalimbag.
- Sapitula, Manuel Victor J. "The Our Lady of Victories Church of the Society of St. Pius X (SSPX) in New Manila, Quezon City: An Exploratory Study of a Social Organization." MA thesis in Sociology, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman,

Quezon City, 2006.

Schwandt, Thomas A. "Three Epistemological Stances for Qualitative Inquiry: Interpretivism, Hermeneutics, and Social Constructionism." *Handbook of Qualitative Research*. Second edition. Eds. Norman Denzin and Yvonna Lincoln, London: Sage Publications, (2000): 189-213.

Nakalimbag.

Taberdo, Teresita Ibarra. "Negotiating Gender, Culture and Religion in Marriage and Family Life Transition: Herstories of Fourteen Maranao Muslim Women." PhD dissertation in Sociology, College of Social Sciences and Philosophy, University of the Philippines, Diliman, Quezon City, 2008.

Tolentino, Katherine U. "Ang Komedyang ng Pakil, Laguna: Isang Kultural na Pag-aaral." Tesis sa MA Araling Pilipino. Kolehiyo ng Arte at Literatura, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman, Lunsod Quezon, 2012.